

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Ebî Müzâhim el-Hâkânî'nin Kurrâ' ve Hüsn-ü Edâ Hakkındaki Söylemleri
(Ebû Amr ed-Dânî Örneğinde)

Abî Musâhîm Al-Ĥâqânî On The Qur'a' And Good Behaviour Discourses
(In The Case Of Abû Amr Al-Dânî)

Yazar / Author

Muazzam YENER

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü Kur'an'ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı
Kahramanmaraş / TÜRKİYE
muazzam47@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9032-0988>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 08/01/2024

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 22/04/2024

Makale Yayın Tarihi: 30/06/2024

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran / June

Yıl/Year: 22 Sayı/Issue: 43 Sayfa /Page: 206-229

Atıf/Citation: Yener, Muazzam. "Ebî Müzâhim el-Hâkânî'nin Kurrâ' ve Hüsn-ü Edâ Hakkındaki Söylemleri (Ebû Amr ed-Dânî Örneğinde)". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Haziran 2024), 206-229.

<https://doi.org/10.35209/ksuifd.1416350>

• Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

EBÛ MÜZÂHİM EL-HÂKÂNÎ'NİN KURRÂ' VE HÛSN-Ü EDÂ HAKKINDAKİ SÖYLEMLERİ (EBÛ AMR ED-DÂNÎ ÖRNEĞİNDE)

Öz

Tecvid ilmine dair ilk çalışmalar, hicri birinci asırdan itibaren şifahi olarak Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) ve onun öğrencisi Yahyâ b. Ya'mer (öl. 90/709) ile ilk nüvesini oluşturmuştur. Tecvid'le ilgili müstakil kaynaklar yazılmadan önce tecvid konularının, kıraat ilmine dair kaynaklarda çeşitli başlıklar altında muhtasar olarak ele alındığını görmekteyiz. Ebû Müzâhim el-Hâkânî'nin (öl. 325/937), hicri dördüncü asrın ilk çeyreğinde kaleme aldığı tecvid'e dair *el-Kasîdetu'l-Hâkâniyye* (er-Râiyye), tecvid'e dair kaleme alınan ilk manzum eser kabul edilmiştir. Bu çalışmada, el-Hâkânî'nin kaleme aldığı söz konusu manzum eserinin kıraat ve tecvid tarihi açısından önemi incelenmiştir. Ayrıca Ebû Amr ed-Dânî'nin (öl. 444/1053) manzumeyi şerh ettiği *el-Fethu'r-Rabbânî fî Şerhi Râiyetu'l-Hâkânî* adlı eseri temel alınmıştır. Bu bağlamda onun bu esere yaptığı şerhler içerisinde kıraatte tertil, tahkik, hüs-n-ü edâ söylemleri ve el-Hâkânî'nin zikretmeyip ed-Dânî'nin zikrettiği mevzular tespit edilerek, tefsir ve kıraat alanıyla ilgili kaynaklar da incelenmiş ve açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kurra', Tecvid, Ebû Müzâhim, ed-Dânî

Abî Musâhîm Al-Ĥâqânî On The Qur'â' And Good Behaviour Discourses

(In The Case Of Abû Amr Al-Dânî)

Abstract

The first studies on the science of tajweed began to take shape in the first century of the Islamic calendar with figures such as Abu'l-Aswad al-Düelî (d. 69/688) and his student Yahya b. Ya'mer (d. 90/709). Prior to the emergence of independent sources on tajwid, discussions on tajwid were briefly included under various headings in the sources on the science of qiraat. Abu Muzâhim al-Hâqânî (d. 325/937) authored *al-Kasîdat al-Hâqâniyya* (al-Râiyya), considered the first poetic work on tajwid, in the first quarter of the fourth century of the Islamic calendar. This study analyzes the significance of al-Hâqânî's poetic work in the history of qiraat and tajwid. Furthermore, Abû 'Amr al-Dânî's (d. 444/1053) work *al-Fath al-Rabbânî fî Sharhi Râiyet al-Hâqânî*, where he provided commentary on the poem, served as a foundation. Through his commentaries, aspects such as tertil, tahqiq, and hüs-n-ü edâ in qiraat were examined, along with issues mentioned by al-Dânî but not by al-Hâqânî. Additionally, sources related to the field of tafsîr and qiraat were reviewed and elucidated.

Keywords: Qiraat, Qurra', Tajweed, Abu Muzâhim, al-Dânî

Giriş

İslâm dininin temel kaynağı olan Kur'ân, son olarak gönderilen evrensel bir kitap olması hasebiyle, üslup olarak diğer ilahî kitaplardan farklıdır. Nitekim Kur'ân'ın Arapça olarak indirildiği, âyetlerde apaçık ifade edilmiştir.¹ 23 yıl süre zarfında inen âyetler Hz. Peygamber gözetiminde bizzat onun tarafından vahiy kâtiplerine yazdırılıyordu.²

Kur'ân'ın sadece yazılı bir metinden ibaret olmayıp bununla birlikte okunması için gönderilen bir vahiy olduğundan ilâhî olan lafızlarının telaffuz şeklinin de ilâhî olması gereklidir. Nitekim Kıyâme Sûre'sinden onun lafızlarının ilahî olduğu anlaşılmaktadır. Vahyin tümünün toplanıp kitap hâlinde okutturulmasına yönelik "*Çünkü onun toplanması ve okunması bize aittir*"

¹ *Kur'ân-ı Kerim Meali*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İleri Başkanlığı Yayınları, 2004), Yusuf 12/2; eş-Şûrâ 41/3; ez-Zuhruf 43/3.

² Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Mektebetu'l-'Asriyye, 1433/2012), 1/221-222.

âyetinde geçen *Kur'ân* kelimesinin okumak manasında bir mastar olduğu ve “*sana okutmak bize aittir*” anlamına geldiği bilinmektedir. Aynı şekilde “*Biz onu okuduğumuz vakit, sen onun okunuşunu dinle*”³ âyeti “Vahyi, melek sana okuduğu zaman onu dinle, sonra sana okuttuğu gibi sen de oku!” şeklinde anlaşılmıştır. Görüldüğü kadarıyla *Kur'ân* lafızlarını, önce Hz. Cebrâil Hz. Peygamber'e; sonra da Hz. Peygamber, Hz. Cebrâil'e okumuştur. İşte, bundan dolayı önemli kıraat âlimlerinden olan İbnu'l-Cezerî (öl.833/1430), “*Kur'ân'ı tecvid'li okumak gerekli bir farzdır. Kim ki Kur'ân'ı tecvid'li okumazsa günahkârdır.*”; demektedir.⁴

Hadis mecmualarında Hz. Peygamber'in nasıl *Kur'ân* okuduğuna dair aktarılan rivâyetlerde, “*Rasûlullah'ın kıraati, harf harf idi. “O, kıraatini ayırırdı.*” ifadeleri bulunmaktadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in eşlerinden Ümmü Seleme'nin de benzer ifadeleri kullandığı kaydedilmiştir. Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Ebû Huzeýfe'nin âzatlısı Sâlim gibi bazı sahâbilerin *Kur'ân'ı* tecvid'li ve güzel sesle okudukları için Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar oldukları ifade edilmektedir.⁵ Hz. Peygamber döneminde *Kur'ân'ın* nasıl okunduğuna dair kaydedilen bu ifadeler, ilk dönemden itibaren, lafzı ve manasıyla birlikte indirilen *Kur'ân*, lafzının özgün hâli ile korunması için tecvid'in öğrenilmesi, farz-ı kifâye, okurken harflerin zat ve sıfat-ı lazımlerinin bozulmasıyla ortaya çıkacak lahn-ı celî'den sakınacak kadar tecvid kurallarına uyulması ise farz-ı ayın veya vacip kabul edilmiştir.⁶

Bu çalışmada tecvid'in tarihçesi ele alındıktan sonra el-Hâkânî'nin eserinin tecvid ve kıraat açısından önemi ortaya konacaktır. Çalışmamızda Ebû Amr ed-Dânî'nin kıraat ve tecvide dair kaleme aldığı “*Kasîdetu Ebî Müzâhim el-Hâkânî elletî Kâlehe fi'l-Kurrâi ve Hüsnî'l-Edâ*” adlı eseri ekseninde, tecvid konularından ziyade *Kur'ân'ın* edâ usulleri ve metotları, aktarımlara dayanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bundan ötürü eseri gündeme getirmekteki amacımız, öncelikle onu tanıma fırsatını elde etmek ve ed-Dânî'nin bu sahadaki yetkinliğini ortaya koymaktır.

1. Tecvid İlminin Tarihçesi

Tecvid ilmi, *Kur'ân* ilimlerinin bir şubesi olarak son derece önemli bir konuma sahiptir. Tecvid, kıraat ilminin konusu olarak görülse de zaman içerisinde müstakil bir ilim hâline dönüşmüştür. Aslında bu iki ilmin yani kıraat ve tecvid ilmi arasındaki farka bakmakta fayda vardır. Kıraat ilmi; *Kur'ân* lafızlarının okunma şekilleri ve ihtilaflarını ravilere isnâd ederek öğretmektir. Tecvid ise *Kur'ân'ın* harf, mahreç ve sıfatlarını yerine getirmek suretiyle okumayı öğreten bir ilimdir. Dolayısıyla kıraat ilminde, *Kur'ân* kelimelerinin incelendiği; tecvid ilminde ise *Kur'ân* harflerinin konu edinildiğini söylemek mümkündür.⁷

Erken dönem kıraat eserlerinde tilavet kurallarını oluşturma çabalarını göz önünde bulundurduğumuzda bu tür eserleri, ilk tecvid çalışmaları olarak değerlendirmek mümkündür. Zikredilen bu çalışmalar, *Kur'ân'ın* muhafazası fikrinin ve gayretinin doğurduğu hassasiyetten kaynaklandığını göstermektedir. Bu hassasiyetlerden birincisi, kıraatin dayandığı senedin sıhhatine yönelik olan hassasiyet; ikincisi ise kıraat nakillerinde doğru telaffuz ile uygulamaya yönelik

³ el-Kiyâmet 75/17-18.

⁴ Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirââtî'l-Aşr*, thk. Muhammed Ali ed-Debbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1430/2009), 2/288.

⁵ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizi, *Câmiu't-Tirmizi*, nşr. Muhammed b. Salih er-Râcihi (Riyad: Dâru's-Selâm 1420/1999), “Fedâilu'l-Kur'ân”, 23 (No. 2923).

⁶ Muhammed Mekkî Nasr el-Carasî, *Nihâyetu'l-Kavlu'l-Mufid fi İlmi't-Tecvid*, thk. Tâhâ Abdurraûf Saîd (Kâhire: y.y., 1420/1999), 11.

⁷ Fâtîme Mahcûb, *el-Mevsû'atu'z-Zehbiyye li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye* (Kâhire: Dâr el-Gad li'l-Arabî, 1413/1993), 8/537.

hassasiyettir. Bu durum, ilerleyen dönemlerde kıraat ilminin yanında tecvid ilminin önemini ortaya çıkarmıştır. ⁸ Özellikle bu alanda Kur'ân'ın telaffuzu hususunda ayrıntılı eserler ortaya konulmasa da bunun erken dönemlerde görüldüğünü anlamak hiçte zor değildir. Çünkü Kur'ân'ı öğrendikleri gibi nakletmeye özen gösteren ilk nesil Müslümanların, onun doğru telaffuzu konusunda ihmalkâr davrandıkları düşünülemez.

Hicrî dördüncü asrın ortalarında İbn Mücâhid'in (öl.325/937), sahih kıraat tariklerinden meşhur olanlarını "yedi" ile sınırlandırarak yaptığı çalışmasıyla, ilk kıraat eseri ortaya çıkmıştır. Bu eserde ve daha sonraki eserlerde de görüldüğü kadarıyla kıraat vecihleri aktarılırken, *mehmûs*, *mecrûr*, *safîr* ve *mutbak* gibi ses özellikleri ile ilgili terimler yahut *idğâm*, *izhar*, *tenvin* ve *mütekâribeyn* gibi ses olaylarıyla ilgili terimlerin kullanılmasına ihtiyaç duyulmuş ve bazı ses değişim olaylarını kontrol eden şartlar belirlenmeye çalışılmıştır.⁹ Dolayısıyla genel anlamda ifade edilecek olursa; tecvid ilminin genel konusu, asıl ve geçici sıfatları itibariyle Kur'ân harflerini kapsamaktadır.¹⁰

Kıraat ilminin üstesinden gelemediği durumları, tecvid ilmi, dil kurallarında mevcut fonetik yaklaşımıyla çözmeye çalışmıştır. Zira tecvid'te esas olan, yazı değil, sestir. Kıraat ilminin dışında tecvid ilminin ilk nüvesi kabul edilen *el-Kasîdetu'l-Hâkâniyye* 51 beyitten oluşan manzum bir eserdir. Söz konusu eserde Kur'ân tilavetinde uyulması gereken hususlar muhataba manzum şekilde iletilirken; bir kısmı öğütlerle diğer bir kısmı tamamen telaffuzla ilgili ölçülere ayrılmıştır. Dolayısıyla sonradan kaleme alınan kaynaklar, tecvid ilminin oluşum aşamasını bu eserden başlatmışlardır. Nitekim telaffuz eğitimi geleneği içinde önemli bir yeri olan bu çalışma, tecvid çalışmalarının ilk nüvesi olsa da içerik olarak yerleşik bir disipline hâlinde olan tecvid muhtevasından yoksun olduğu halde, telaffuz eğitimi geleneği içinde önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca bu çalışma, bir yandan fonetik eğitiminde hangi duyarlılığın dikkate alındığını ve bunların nasıl öğretildiğini göstermekte ve hocadan talebeye aktarılan bir gelenek olduğunu ortaya koymaktadır.¹¹ Bu geleneğin, geçmişini tespit etmek mümkün görünmese de *el-Hâkâniyye* manzumesinin te'lifinden önce hicri ikinci asrın ortalarına kadar uzandığını söylemek mümkündür. Ancak bazı çağdaş araştırmacılar, tecvid ilminin İbn Mücâhid dönemiyle başladığını iddia etseler de kanaatimizce bu ilim kıraat ilminin bir şubesi olarak eş zamanlı başlamıştır.

Tecvid ilmini Kur'ân ilimleri arasında sayabilmek için öncelikle Kur'ân ilimleri tasnifi içerisinde bu isimde bir fer'in bulunup bulunmadığına bakmakta fayda vardır. Tecvid'in bir ilim dalı olarak kendini kabul ettirdiği ön kabulünden hareketle ilimler tasnifi içerisinde ilk eserlerden kabul edilen İbnu'n-Nedîm'in (öl.385/995) *el-Fihrist*'inde Kur'ân ilimlerine yönelik özellikle tefsir ve tecvit konuları yer almamaktadır. Onun bu ilimler kategorisine niçin yer vermediğini anlamakta güçlük bulunsa da bu ilimleri (tefsir-tecvid) ilimler kategorisine almadığını düşünmekteyiz.¹² Diğer yandan ez-Zerkeşî (öl.794/1392) tarafından Kur'ân ilimlerine yönelik te'lif edilen *el-Burhân* adlı eserde, Kur'ân tilâveti ve âdâbı isminde bir başlıkla bu ilimden bahsedilir. Bu ek-sende ele alınan konuların arasında, birkaç cümleyle Kur'ân tilâvetinde dikkat edilmesi gereken hususlar anlatılır. Görüldüğü kadarıyla bu eserde, tecvid ilminin teşekkül ettiği süreden üç asır

⁸ Nazife Nihal İnce, *Arap Dil İlimleri ile Tecvit Arasındaki Münasebet* (Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 2018), 80.

⁹ Ebu'l-Hasen Tâhir b. Abdulmun'im b. Ğalbûn, *et-Tezkira fî'l-Kirâât*, thk. Saîd Sâlih Zaîme (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001), 30.

¹⁰ Oğuz Yılmaz, "Türk İslâm Edebiyatında Manzûm Tecvîdler", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı 1-5 İlem 3/5* (2015), 82.

¹¹ Ğânim Kuddûrî Hamed, *Ebhâs fî İlimi't-Tecvîd* (Ammân: Dâr 'Ammâr, 1422/2002), 12-31.

¹² Muhammed b. Ebî Yakup İshâk b. Muhammed İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Beirut: Dâru'l-M'arife, 1430/2009), 1/288.

sonra kaleme alınmış olmasına rağmen tecvid lafzı kullanılmamıştır.¹³ Aynı şekilde geç dönem âlimlerinden Taşköprîzâde de (öl. 968/1561), *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde* adlı eserinde "İlmu Mehâricu'l-hurûf" adında iki başlığa yer verir. Bu başlıklardan birinci devhada ilkin dil ilimlerinden bahsetmiştir. İkinci başlıkta ise şer'i ilimlere tahsis ettiği altıncı devhada kıraat ilimlerine yer vererek "meharicu'l-hurûf" ve "ilmu'l-vukûf" adı altında iki farklı kümede zikretmiştir. Bu başlıklar ilk bakışta her ne kadar iki farklı ilim alanına konu olsa bile onun söz konusu ilim dalının tasnifini zikretmekte tereddüt ettiğini göstermektedir.¹⁴ Ancak Taşköprîzâde ile yaklaşık aynı dönemde yaşamış olan Suyûtî'nin (öl.911/1505), Kur'ân ilimlerini konu alan diğer bir eser olan *el-İtkân*'ında tecvid ilminin lafzı ilk defa zikredilmiştir. O, Kur'ân ilimlerine yönelik ele aldığı birçok konuyla birlikte "Tecvîdu'l-Kur'ân" adlı bir başlıkla *vakf-ibtida, izhâr-idğâm, ihfa-iklâb, imâle* ve *feth*, gibi tecvid konularını birer Kur'ân ilmi olarak takdim etmiştir.¹⁵ Anlaşılan o ki; tecvid ilmi onuncu asra gelindiğinde genel tasnifler içerisinde belli normlara kavuşmuş ancak Kur'ân ilimleri içerisinde müstakil bir ilim olarak takdim edilmemiştir.

2. el-Hâkânî'den Önce ve Sonra Tecvid'e Dair Yapılmış Çalışmalar

Tecvid ilmi alanında eserler ortaya konulmuşsa da Ebû Müzâhim el-Hâkânî dönemine gelinceye kadar tecvid adı altında değil, kıraat ilmi adı altında bir bölüm olarak ele alındığı görülmektedir. Bu konuda ilk akla gelen, selef âlimlerinden bir grup kıraat ve nahiv âlimlerinin bu işi üstlendikleri anlaşılmaktadır. Ancak lügat ve nahiv âlimleri, bu meselelere nesir ve şiir yönünden yaklaşırken; kıraat âlimleri ise Arapça'nın ses fonetiğini ta'lim ederek bunu bilhassa Kur'ân kelimeleri üzerinde tatbik etmişlerdir.¹⁶

Nitekim hicrî ikinci asırda Halil b. Ahmed (öl.175/791), *Kitâbu'l-Ayn* adlı eserinde, harflerin mahreçleri, lakapları ve sıfatları konularına yer vermiş; aynı şekilde onun talebesi Sîbeveyhi de (öl. 180/796) *el-Kitâb* adlı eserinde, harflerin mahreç ve sıfatları, isimleri ve idğâm konularına genişçe yer vermiştir. Arap diline yönelik ortaya koyduğu eserleriyle bilinen İbn Cinnî'nin (öl.392/1001), Arap dilinin zenginliğini ve inceliğini ortaya koyan *Sirru Sinâati'l-İ'râb* adlı eserinde harflerin isimleri, "hemze" ve "elif" in farkı gibi meselelere yer verdiğini görmekteyiz.¹⁷ Dolayısıyla dil ve kıraat konusunda ilk te'lif edilen kaynakların, tecvid kaynakları olmayıp ancak tecvid'e yönelik eserlerin ortaya konulmasına temel teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*'inde, tecvid konularından vakf ve ibtidâ meselelerine yönelik, el-Ferrâ, İbn Sa'dân ve İbnu'l-Hâris gibi âlimlerin muhtasar eserler yazdıklarını kaydetmektedir.¹⁸ Hemen şunu ifade edelim ki ilk dönemden itibaren te'lif edilmiş kıraat kaynaklarında, harflerin ses, mahreç ve fonetikleri ile ilgili meseleler, bir kısım eserlerin ön sözünde zikredilmişse de geç bir döneme kadar dağınık halde bulunmaktaydı. Ancak bu durum, mütekaddimîn kıraat âlimlerinin tecvid'e ehemmiyet vermedikleri anlamına gelmemektedir. Çünkü onlar, sahâbe ve tâbiîn döneminde uygulandığı gibi, kıraatleri, telkin ve müşâfehe yoluyla naklettikleri için tecvid usûl-

¹³ Bedreddîn ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: Dâru't-Turâs, 1404/1984), 2/450.

¹⁴ Ahmed b. Mustafa b. Halil Tâşköprîzâde, *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1405/1985), 2/334.

¹⁵ Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb Arnaût-Mustafa Şeyh Mustafa (Dimaşk: Müessesetu'r-Risâle, 1429/2008), I/213.

¹⁶ Hamed, *Ebhâs fî 'İlmi't-Tecvîd*, 13.

¹⁷ Ebî Abdullah Ahmed b. Muhammed Ebî Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Muhsin et-Turkî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1437/2007), 1/63.

¹⁸ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/ 94.

lerini kitaplardan tedarik etme suretiyle değil, tatbîkî olarak zaten Kur'ân'ı tecvid'li telakki ediyorlardı.¹⁹

Tecvid'e dair yazılan ilk eserin, Ebû Müzâhim el-Hâkânî tarafından te'lif edildiği kabul edilmektedir. Daha sonra gelen kıraat âlimleri, yazdıkları bazı eserlerinin mukaddimelerinde tecvid'e dair özel bir bölüm açmışlardır. Bunlardan en çok bilineni, İbnu'l-Cezerî'nin (öl.833/1430) *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr* adlı eseridir. O, bu eserinde, *el-Hâkâniyye* hakkında "Bildiğim kadarıyla tecvid konusunda ilk manzum eseri ortaya koyanın el-Hâkânî olduğu yönündeki kanaatimin güçlü olduğudur. Bunu ilk şerh eden de Ebû Amr ed-Dânî'dir."²⁰ şeklindeki görüşünü ez-Zehebî'den (öl.748/1348) aktarmaktadır. Nitekim daha sonra bu konuda te'lif edilen eserlere bakıldığında bunların bir kısmının nesir, bir kısmının da manzum olarak kaleme alındığını görmekteyiz.²¹ Malum olduğu üzere manzum eser yazma geleneği, sadece tecvid ilmi ile sınırlı olmayıp tefsir, hadis ve fıkıh gibi diğer İslâm ilimleri alanlarında da manzum eserler kaleme alınmıştır.²²

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de *el-Hâkâniyye'* üzerine birçok çalışma yapıldığını görmekteyiz. Bunlardan bazılarını zikredecek olursak; Ğânim Kuddûrî el-Hamed, *İlmu't-Tecvîd Neş'etuhû ve Meâlimuhu'l-ûlâ* adlı çalışmasıyla bilinmektedir. Müellif, bu çalışmasında, *Mebâhis fi İlmi't-Tecvîd* adıyla iki yazma eseri temel almıştır. Bu bağlamda Abdurrahman eş-Şihri, Ğânim Kuddûrî, Abdulfettâh el-Kârî ve Azîz Şems'in, kasideye yaptıkları tahkik metinleri arasında yaptığı müvâzenede, bu çalışmalarda birtakım ittifak ve farklılıkların olduğunu tespit etmiş ve özellikle el-Kârî ve Azîz Şems'in tahkiklerinde ittifakların; Ğânim Kuddûrî'nin tahkiklerinde ise farklılıkların olduğunu söylemiştir.²³ Bunları, beyitlerin rakamlarını ve aralarındaki ittifak ve farklılıklarını vererek aşağıdaki gibi belirtmiştir.

Beyit 3'te Hamed'in tahkikinde şu şekilde ifade edilmiştir.

وَأَسْأَلُهُ عَزْوَئِي عِلْمَ مَا نَوَيْتُهُ * وَحَفْطِي فِي دِينِي إِلَى مُنْتَهَى عُمْرِي

Niyetlendiğim şeyde bana yardım etmesini ve ömrümün sonuna kadar dinimde sebat ettirmesini O'ndan niyaz ediyorum.

eş-Şihri bu beyitte bir inkisârın²⁴ ve علم ifadesinin bulunduğunu;

وَأَسْأَلُهُ عَزْوَئِي عَلَى مَا نَوَيْتُهُ * وَحَفْطِي فِي دِينِي إِلَى مُنْتَهَى عُمْرِي

Uzeyr Şems ve el-Kârî'nin tahkiklerinde ise bir على harfi farklılığının bulunduğunu ifade etmektedir.

Beyit 7'de وَإِنَّا لَأَخَذْنَا الْقُرْآنَ سُنَّةً * عَنِ الْأَوَّلِينَ الْمُفْرَيْنِ ذَوَالسَّنَةِ

¹⁹ Muhammed Ebî Bekir el-Mer'aşlî, *Cuhdu'l-Mukîl*, thk. Sâlim Kuddûrî Hamed ('Ammân: Dâr 'Ammâr, 1429/2008), 109.

²⁰ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, 2/197; Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *M'arifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr 'ala't-Tabakâti ve'l-'Asâr*, thk. Beşşâr Avvâd M'arûf vd. (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1408/1988), 2/ 274.

²¹ Recep Koyuncu, "Kur'ân Eğitimi Manzum Tecvit Geleneği: Cemzûrî ve Tuhfetu'l-Etfâl Adlı Manzum Eser" *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3, (2017),1054-1533.

²² Mehmet Nurullah Aktaş, "Tefsir Usûlünde Nazım Geleneği: Zemzemî ve "Manzûmetun fi't-Tefsîr" Adlı Manzum Eseri", *Ekev Akademi Dergisi* 20/65 (2016), 359.

²³ Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî, *Şerhu Kasideti Ebû Müzâhim el-Hâkânî*, thk. Halil Ebû Anze (Beyrut: y.y., 2017), 4.

²⁴ Arap edebiyatı aruz ilminde vezin hatası demektir. Vezin zaruretiyle telaffuzda yapılan vezin tasarrufları ya da şiir zorunluluğu şeklinde de dolaylı olarak ifade edilmiştir. bk. Muhammed b. Cafer el-Kazzâz el-Kayravânî, *Mâ Yecûzu li'ş-Şâiri fi'z-zarûrati*, thk. Ramazan Abduttevvâb vd. (Kuveyt: Dâru'l-Arabiyye, 1432/2011), 134.

Bizce kırâatleri derinlik sahibi olan ilk kârîlerden almak bize sünnettir.

Hamed'in tahkiklerinde سبر²⁵ kelimesi geçmekte iken; Uzeyr Şems ve el-Kârî'nin tahkiklerinde ise;

وَأَنَّ لَنَا أَخْذَ الْقِرَاءَاتِ سُنَّةٌ * عَنِ الْأَوْلِيَيْنِ الْمُفْرِيَيْنِ ذُو السَّبْرِ

Bizce kırâatleri hayâ sahibi (güvenilir) ilk kârîlerden almak bize sünnettir.

Şeklinde geldiğini ve burada السَّبْر²⁶ kelimesindeki farklılığa dikkat çekmiştir.

Beyit 9 'da Hamed'in tahkiklerinde

فَبِالْحَرَمَيْنِ ابْنُ الْكَثِيرِ وَنَافِعٌ * وَبِالْبَصْرَةِ ابْنُ الْعَلَاءِ أَبُو عَمْرٍو

Haremeyn imamlarından İbn Kesîr ve Nâfi', Basra imamlarından İbnu'l-Alâ Ebû Amr.

فَبِالْحَرَمَيْنِ ابْنُ الْكَثِيرِ وَنَافِعٌ * وَبِالْبَصْرَةِ ابْنُ الْعَلَاءِ أَبُو عَمْرٍو

Burada da yukarıdakinden farklı olarak tahkikin, ابْنُ الْعَلَاءِ şeklindeki farklılığını görmek mümkündür.

eş-Şihri, bu farklılıkları, Hamed'in tahkik ettiği nüshaya ulaşamayanlar için ortaya koyduğunu ayrıca belirtmektedir.²⁷

Ğanim Kuddûrî Hamed, diğer araştırmalarında, *el-Hâkânîyye* ile ilgili Ali Huseyn el-Bevvâb tarafından yapılan diğer yazma eserlerin tahkik çalışmalarına dikkat çekmiştir. Hamed'in aktardığına göre, çalışmalarında üç yazma esere dayanan el-Bevvâb, bunlardan biri olan ve Chester Beatty Kütüphanesi'nde bulunan ed-Dânî'nin şerh ettiği nüshadan, metinleri kapsayan dipnotlarla birlikte iktibas ettiğini söylemiş; diğer iki nüshadan birinin, Tunus Millî Kütüphanesi'nde bulunan (2403) nolu koleksiyonda; diğerinin de Riyad İmam Muhammed b. Suûd Kütüphanesi (2462) nolu koleksiyonda olduğunu belirtmiştir. el-Bevvâb, bu koleksiyonlara dayanarak tahkik ettiği manzum eseri, 1985'te Bağdat'ta yayımlamıştır. Daha sonraları Hâzım b. Haydar'ın kendisine haber vermesi üzerine Hindistan/Kalkûta'da Asya Kraliyet Enstitüsü Kütüphanesinde, kadim Mağrib (Fas) yazısıyla kaleme alınmış bir fotokopi nüshasına rastladığını belirten Hamed, bu el yazması nüshayı el-Bevvâb'ın yaptığı tahkikle karşılaştırdığında benzer farklılıklar gördüğünü kaydetmiştir. Görüldüğü gibi, dünyanın birçok kütüphanesinde değişik hat yazısıyla bulunan *el-Hâkânîyye* manzumesinin farklı nüshalarına yönelik tahkik vb. çalışmaların, geçmişten günümüze hâlâ yapıldığına şahit olmaktayız.

3. Ebû Müzâhim el-Hâkânî'nin Kıraat ve Tecvid İlimi Açısından Önemi

Zehebî, "âlim ve Kur'ân hafızı olarak sekizinci tabakadan addedilen el-Hâkânî, nüfuzlu bir ailede büyümüş ve Bağdat'ın elverişli ilim ortamında yetişmiştir." şeklinde ifadelerde bulunmaktadır." Devamında, Kur'ân'ı Kisâî kıraatıyla Hasan b. Abdulvehhâb el-Verrâk ile Muhammed b.

²⁵ Bazı çağdaş araştırmacılar kelimenin yazım hatasından dolayı (السَّبْر) şeklinde yazılması gerektiğini kaydetmektedirler. bk. Durmuş Arslan, "Ebû Müzâhim Mûsa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetu'r-Râiyye'sinin Tecvit Tarihindeki Yeri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (2018), 32, ancak eserin çağdaş muhakikeleri yapmış oldukları tahkik çalışmalarında kelimenin yazılışındaki farklılığına dikkat çekmekte iken; böyle bir yazım yanlışını uzak bir ihtimal olarak görmektedirler. Buna binaen kelimenin telaffuz farklılığından kaynaklandığını belirtmektedirler. Biz, bu görüşün daha muteber olduğu kanaatindeyiz. bk. Dâni, *Şerh Kasîdeti Ebi Müzâhim*, 4.

²⁶ السَّبْر kelimesi, örtmek gizlemek veya yanlış ve hata yapan talebeler için kullanıldığına dikkat çekilmiştir. bk. İslâm b. Nasır el-Ezherî, *el-Fethu'r-Rabânî fî Şerh Râiyyetu'l-Hâkânî* (b.y.: Mektebetu evlâdi's-şeyh li't-turâs, ts.), 47.

²⁷ el-Ezherî, *el-Fethu'r-Rabânî fî Şerh Râiyyetu'l-Hâkânî*, 47.

Ferac el-Ğassânî'den okumuştur. Bu her iki âlimin, Kisâî ve Amr b. Alâ' kıraatlerinin râvisi Ebû Amr ed-Dûrî'nin kıraat halkasına mensup olduğunu kaydetmektedir.²⁸ Ayrıca o, kıraat ilmini, İbn Âmir kıraatinin râvisi İbn Zekvân'dan okuyan Ahmed b. Yûsuf et-Tağlebî, Yûsuf b. Abdulkerîm el-Haddâd ve Küçük Kisâî diye bilinen Muhammed b. Yahya el-Kisâî'den aldığını sözlerine eklemektedir. Ebû Kilâbe er-Rakkâş, Muhammed b. İsmail et-Tirmîzî ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'den de hadis dinleyen el-Hâkânî, başta kıraat olmak üzere tecvid, hadis, Arap dili ve edebiyatı alanlarında önemli bir yere sahiptir. Edebî alanda kaleme aldığı şiirlerle, Muâviye b. Ebû Süfyân'a hayranlığını dile getirdiği aktarılmaktadır. Bu sebeple *el-Kasîdetu'l-Hâkânîyye* (e'r-Râiyye) adlı manzum eseri, onun şairlik yönünü ve edebi kabiliyetini ortaya koyan önemli bir kanıttır.²⁹

el-Hâkânî, kıraat birikimi içerisinde şâz kıraatleriyle bilinen ve İbn Mücâhid, kıraatleri "yedi" ile sınırlandırmasına muhalefet ettiği için kırbaçlanarak veya tevbe ettirilerek hapse atılan Muhammed b. Ahmed eş-Şenebûzî (öl.328/939) ve Ebû Bekir Ahmed b. Nasır eş-Şezâî gibi kıraat âlimlerinin hocasıdır. Ondan Ebû Bekir el-Acûrrî, Ebû Tâhir b. Ebû Hâşim ve Ebû Hafs b. Şâhin hadis rivâyet etmiştir.³⁰ O, kendini kıraat okutmaya ve hadis rivâyet etmeye adamıştır. ed-Dânî, el-Hâkânî'nin kıraat ilminde imam, mukrî, mücevvid, Arap dili ve edebiyatı âlimi, şâir, muhaddis, asâlet sahibi, güvenilir (sika) ve sünnete sıkı bağlılığı gibi vasıflarla tanındığını ifade etmektedir.³¹ el-Hâkânî, kıraati arz yoluyla hocası Hasan b. Abdulvehhâb ve Muhammed b. Ferac'tan okumuştur. Bu iki kıraat âliminin, kıraat-ı seb'a imamlarından Kisâî (öl.189/805) ve Ebû Amr'ın (öl.154/771) râvisi ed-Dûrî'nin (öl.248/862) ders halkasına mensup olduğu anlaşılmaktadır.³² İbnu'l-Cezerî Ebû Âmr ed-Dânî'den "onun talebelerinden sadece Ahmed b. Nasr eş-Şezâî ve Muhammed b. eş-Şenebûzî'nin, kıraat âlimleri olarak tanınmış ve bu konuda mahir (huzzâk) olduklarını" aktarmıştır.

4. el-Kasîdetu'l-Hâkânîyye (er-Râiyye)'nin Muhtevası

Eserde gördüğümüz kadarıyla tek bir konu üzerinde durulmamış, birçok konuya temas edilmiştir. Öncelikle, kıraat ve tilavet adâbına yönelik söylemleriyle; Kur'ân eğitimi alan ve verenlerin, Allah rızasından başka hesaplarının olmaması gerektiğine eserde dikkat çekilmektedir. Diğer yandan kıraat eğitimi veren kimselerin bilmesi gereken kuralları iyi bilmeleri, aksi takdirde bu şartları haiz olmayan kimselerden kıraat alınmaması gerektiği belirtilmiştir. Görüldüğü kadarıyla müellif, tecvid meselelerini konu edindiği halde tecvid kelimesini kullanmadığı eserini "fî Hüsnî'l-edâ" terkihiyle isimlendirmiştir. Esere *er-Râiyye* denmesinin sebebi; kasidenin ikinci beyitlerinin "r" harfiyle kâfiyeli olduğundan dolayıdır. 51 beyitten oluşan ve didaktik türde bahr-ı tavil³³ ölçüsünde yazılmış kasidenin, edebî anlatım tarzını esas alan müellif'inin bu konuda ne kadar maharetli ve donanımlı olduğu gayet açıktır. Dolayısıyla sonradan gelen âlimlerin, eserlerinde onu "mücevvid" olarak nitelendirmeleri bunun haklılığını göstermektedir. Bunlardan en önemlisi Ebu'l-Hasen el-Malâtî (öl. 377/988), bu manzumeye bir nazire yazarak beyit sayısını 59'a çıkarmıştır. Ebû Bekir el-İşbilî (öl. 543/1149), ed-Dânî'nin bu manzumeye bir beyit daha

²⁸ Zehebî, Ma'rifetu'l-Kurrâî'l-Kibâr, 2/554.

²⁹ Sa'd Abdulhakîm Mecmû'u'l-Mutin, fî'l-Kirâati ve't-Tecvid (Medine: Daru'z-Zaman, 1428/2007), 9; Abdurrahman Çetin, "Ebû Müzâhim Mûsa b. Ubeydillâh (Abdullah) b. Yahyâ el-Hâkânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Haziran 2023).

³⁰ Fuat Sezgin, *Târihu't-Turâsî'l-'Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî, Hicâzî (Suudi Arabistan: Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Câmîatu'l-Melik Suûd, 1411/1991), 1/44.

³¹ Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'*, thk. C. Bercestreasser (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1427/2006), 2/280.

³² Hatip el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001), 15/62.

³³ Hamed, Ehbâs fî 'İlmi't-Tecvid, 25.

ekleyerek beyit sayısını 60'a çıkardığını söylemiştir. Bunun akabinde kasidenin, ilk olarak ed-Dânî tarafından şerh edildiğini zikretmiştir.³⁴

el-Hâkânî'nin bu kasidesi, ilk dönemlerde kıraat kaynaklarında dağınık halde bulunan tecvid konularını manzum olarak bir arada toplayan ilk çalışma olması hasebiyle bu ilim dalında, muhtasar eser hüviyetinde kabul edilmiştir. O, bu çalışmasıyla çeşitli kaynaklarda dağınık halde bulunan tecvid konularını manzum bir şekilde bir araya getirmekle kalmamış; bu alanda önde gelen ilim ehline hem kabul görmüş ve hem de bu konuda diğer çalışmalara öncülük etmiştir. Bunlardan; Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî'nin (öl.437/1045) *er-Riâye fî Tecvîdi'l-Kirâeti ve Tahkîk Lafzî't-Tilâveti* adlı eserini; daha sonra da ed-Dânî'nin, *Kitâbu't-Tahtîd fî Sun'ati'l-İtkâni ve't-Tecvîd* adlı eserini kaleme aldığını görmekteyiz.³⁵

Bizim çalışmamızdan önce el-Hâkânî'nin *er-Râiyye*'si ile ilgili bir çalışmayı "Ebû Müzâhim Mûsa b. Ubeydullah el-Hâkânî ve Kasîdetu'r-Râiyye'sinin Tecvit Tarihindeki Yeri" adlı makalesiyle Durmuş Arslan'ın yaptığını tespit ettik. Fakat söz konusu makalede, eserin ağırlıklı olarak kavram ve konularla birlikte edebî yönden ele alınması ve bu kasîde'nin şârihlerinden ed-Dânî'nin, eserinde konulara yaklaşım ve açıklamalarının geçmemesi, bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir. Bizim çalışmamız, *er-Râiyye*'de, ed-Dânî'nin şerhinde esere yaptığı tanım ve açıklamaların yoğun olarak işlenmesi açısından hem içerik hem de sonuç itibarıyla Arslan'ın yapmış olduğu çalışmadan farklılık arz etmektedir.

5. Kıraat-i Seb'a İmamları ve Kıraatlerinin Özellikleri

Belirli merkezlere, Mushaflar ile beraber bu konuda ehil olan sahâbe de gönderildiği için uzun bir müddet tecvid'le ilgili bir problem yaşanmamıştır. Ancak daha sonraki dönemlere gelindiğinde Mushafların noktasız ve harekesiz oluşu, yanlış okumalara sebep teşkil etmekteydi. Yani bu durumda Mushaf metinlerinin harekesiz oluşu, farklı okuyuşlara hatta yanlış okumalara müsait olabilmekteydi. Kur'ân'ın bu şeklienden dolayı ortaya çıkan bilinçli veya bilinçsiz hatalı okuyuşlardan dolayı çareler aranmaya başlanmıştır. Bu konuda uzman olan âlimler her ne kadar sahihini sahih olmayanından ayırt etmeye çalışsalar da bu çözüm yolu, hatalı okumaların önüne geçmeye yeterli gelmiyordu. Dolayısıyla Mushaf'ın harekesiz oluşu ve Kur'ân tilavetindeki hataların noktalama ve harekeden kaynaklı olması gibi durumlar, nahiv kaidelerini sistematik bir şekilde düzenlemeyi gerekli kılan iki ana neden olmuştur. Bunun neticesinde, hem Arap dilinin daha önceki hâlini koruması hem de ilerleyen zamanlarda bozulmaması için nahiv kuralları konulmaya başlanmıştır.³⁶

Daha sonraki dönemlerde ise kendilerini Kur'ân kıraatine veren ve kıraat rivâyetlerini derlemeye çalışan bazı âlimler, kıraat ilmi konusunda kendilerine itimat edilen kimseler olmuş ve neticede onların zapt ettikleri kıraatler, daha sonraki dönemlerde bizzat kendilerine nispet edilmiştir. Görüldüğü kadarıyla kıraat imamları, yaptıkları tercihleri birtakım usûl ve esaslara dayandırarak tercihlerini ortaya koymuşlardır. Bunun neticesinde kıraat ekollerinin ortaya çıktığı hicrî II. asırda da kıraat imamları, sahih kıraatler arasından tercih ettikleri kıraat vecihlerini okutmuşlardır. Mushaf hattına uygun olan bu kıraatler, zamanla o beldede Kur'ân okutmakla meşhur olan bu kârî ve mukrîlere nispet edilmiştir.³⁷

³⁴ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, 2/1005.

³⁵ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, 2/741.

³⁶ Abdulfettâh el-Kâdî, *Târîhu'l-Mushafî's-Şerîf* (Mısır: Mektebetu'l-Cundî, 2019), 55.

³⁷ Hasan Hüseyin Yavuz, "Âsım Kıraatinin Senedi ve Şu'be Hafs Rivayetlerinin Temellendirilmesi", *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 12 (2020), 106.

Meselenin tarihî sürecini ele aldıktan sonra kıraat-i seb'a imamlarının kıraatlerinde bulunan hususiyetler ve onların genel nitelikleri üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. Bunları; Hz. Peygamber'e ulaşan sağlam senedlere ulaşmış olmak, asla uygunluk, icmâ edilmiş ve Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflardan birine uygun olmak şeklinde sıralamak mümkündür. Bu tür kıraatler, sahip oldukları özel hususiyetleri olduğu gibi, kıraatler arasında çeşitlilik gösterebilmekte iken bir kıraatin halk tarafından daha çok benimsenmesini gerektiren bazı nitelikleri ihtiva etmesidir. Zira bunlar, düzgünlük, telaffuzda zorluk (tekellüfü) olmamak ve fasih olmak gibi özelliklerdir. Dolayısıyla bu tür kıraatlerin, birçok kıraatin içinden İbn Mücâhid tarafından seçilerek yediye indirilip kıraat-i seb'a imamlarının seçilmelerine sebep olan kıraatler olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmamıza konu olan el-Hâkânî'nin, *el-Kasîdetu'l-Hâkâniyye* (er-Râiyye)'sinde, kıraat-i seb'a imamlarının önem ve önceliğine göre aşağıdaki beyitlerinde isimlerini tek tek verdiğini görmekteyiz.³⁸

[8] فَلِلسَّبْعَةِ الْقُرَّاءِ حَقٌّ عَلَى الْوَرَى * لِإِقْرَاءِهِمْ رَبِّهِمُ الْوَثْرَى

Kıraat-i seb'a imamlarının Rablerinin kendilerine öğrettikleri için insanlar üzerinde çok hakkı vardır."

[9] فَبِالْحَزْمَيْنِ ابْنُ الْكَثِيرِ وَنَافِعٍ * وَبِالْبَصْرَةِ ابْنُ الْعَلَاءِ أَبُو عَمْرٍو

Haremeyn'de (Mekke ve Medine'de) İbn Kesîr³⁹ ve Nâfi; Basra'da İbnu'l-Alâ' Ebû Amr⁴⁰;

[10] وَبِالشَّامِ عَبْدِ اللَّهِ وَهُوَ ابْنُ عَامِرٍ * وَعَاصِمُ الْكُوفِيِّ وَهُوَ أَبُو بَكْرٍ

Şâm'da Abdullah- O İbn Âmir'dir; Kûfe'de Âsım el-Kûfî O (nun künyesi) Ebû Bekirdir;

[11] وَحَمْرَةَ أَيْضًا وَالْكَسَائِيَّ بَعْدَهُ * أَخُو الْحَدَثِ بِالْقُرْآنِ وَالنَّحْوِ وَالشِّعْرِ

Aynı şekilde (Kûfe'de ondan sonra imam olan) Hamza; ondan sonra da Kur'ân kıraatinde ve nahivde son derece mahir olan Kisâî'dir.

ed-Dânî'in er-Râiyye'ye yaptığı yukarıdaki beyitlerin şerhinde; kıraat-i seb'a imamlarının kıraatlerine yönelik halkın teveccühünün bazı özelliklerini şöyle açıklamaktadır: "Kıraat-i seb'a imamlarının kıraatlerinin güzel olduğunu öncelikle beyan etmek gerekmektedir. Onların sika ve kıraat naklinde güvenilir olmaları; doğal olarak kıraat ve rivayetlerinde güvenilir olmalarını gerektirir. Bunların arasında, sika olarak nitelendirilmeyen kimseler bulunmamaktadır. Bununla birlikte kıraatlerindeki fesahat ve düzgünlüğün gerek ses gerekse edâ yönünden güzelliği beyan edilmelidir".⁴¹ ed-Dânî bu sözleriyle kıraat-i seb'a'nın tevatür ve iştihar sebebini esas almış ve imamlarının kıraat açısından önemini vurgulamıştır. Onun, Endülüs'ün kadim kıraat âlimlerinden olduğu halde, kıraat-i seb'a'nın dışına çıkmadığı anlaşılmaktadır. İbnu'l-Cezerî, ed-Dânî'nin, bir Mısır seyahatinde "yedi kıraat"ın dışında sayılan on kıraat imamından olan imam Yâkub'un (205/821)⁴² kıraatini öğrendiği halde, onun kıraatini sahih kıraat tasnifleri içinde saymamış şâz kıraat kategorisinde addettiğini söylemiştir. Devamında, ed-Dânî'in kıraat ilmi ile ilgili bildiği bütün ilimleri *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kirâti's-Seb'* adlı eserinde topladığını sözlerine eklemiştir.⁴³

³⁸ Ebû Amr ed-Dâni, Şerh Kasîdetu Ebû Müzâhim el-Hâkânî elletî Kâlehe fi'l-Kurrâi ve Hüsnü'l-edâ, thk. Gâzi Buneydir el-Umerî (Mekke: y.y., 1998), 1/70.

³⁹ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, 2/210.

⁴⁰ Ahmed b. Musa b. Abbâs et-Temîmî İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'ati fi'l-Kirâat*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1400/1980), 189.

⁴¹ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34.

⁴² Ya'kûb el-Hadramî, kıraati mu'teber kabul edilen on kıraatten birisi olduğu bilinmektedir. Dahası hicrî üçüncü yüzyıla kadar meşhur kıraat imamlarının yedincisi olarak kabul edilirken 4. yüzyılın başlarında bu sıralamanın değiştiği ve onun yerine Kisâî'nin (ö. 189/805) yedinci imam olarak belirlendiği kaydedilmektedir. Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/329.

⁴³ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34.

6. el-Hâkânî'nin er-Râiyye Adlı Eseri ile ed-Dânî'nin Bu Eser Üzerine Yaptığı Şerhin Mukayesesi

Ebû Müzâhim el-Hâkânî'nin "*er-Râiyye*" adlı eserinde, kıraat konusunda birçok meseleye değindiği gibi, tecvid meselelerine de değindiğini görmekteyiz. Tecvid istilahlardan olan hareke, sükûn, med, idğâm, ihfa, iklâb vb. konular birçok çalışmada genel hatlarıyla ele alındığı için bunları ele almayı düşünmüyoruz. Çalışmamızda, sadece *er-Râiyye*'nin şerhinde zikredilmeyen konulara yer vermeyi planlıyoruz. Dolayısıyla çalışmamızın başlığından da anlaşılacağı gibi; ed-Dânî'nin manzumeye yaptığı şerhlerde tecvid konuları her ne kadar birçok çalışmada işlenmişse de eserde günümüze değin dikkatten kaçmış konular üzerinde durmayı uygun gördüğümüzü ve bu konuları ed-Dânî'nin esere getirdiği şerh ve yaklaşımlar açısından ele almayı düşündüğümüzü ayrıca belirtmek isteriz.

Ebû Amr ed-Dânî, gerek kendi zamanına kadar telif edilmiş eserlerde bulunan, gerekse kendisine şifahen ulaşan bilgileri ilmî süzgeçten geçirerek eserlerinde toplamış ve günümüze ulaşan pek çok eserin, sağlam ve güvenilir kaynağı olmuştur. Kur'ân ilimleri konusunda birçok eser kaleme alan İbn Beşkuvâl (öl. 578/1183), Sehâvî (öl. 643/1245), Ebû Şâme el-Makdisî (öl. 665/1267), ez-Zehebî (öl. 748/1348), ez-Zerkeşî (öl. 794/1392), İbnu'l-Cezerî (ö.833/1429) ve Suyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimler, eserlerinde, ed-Dânî'nin büyük bir kısmının günümüze ulaşmayan ve bilinmeyen kitaplarından çokça faydalanmış ve aktarımlarda bulunanlardan bazılarıdır. Dolayısıyla bu eserlerin birçok ülkede bulunması ve birçok âlim tarafından konu edilmesi, ed-Dânî'nin kitaplarının benimsenmiş olduğunu göstermektedir.⁴⁴

ed-Dânî, tecvid ilminin müstakilleşmeye başladığı hicrî V. asrın öne çıkan önemli âlimlerinden biridir. Eserleri arasında bulunan "*Kasîdetu İbnu'l-Hâkânî elletî Kâlehe fi'l-Kurrâi ve Husni'l-Edâ*" adlı eseri, el-Hâkânî'nin, tecvid ve kıraat konusundaki kaleme aldığı manzum eserini şerh ettiği önemli bir kaynaktır. Tecvid'e dair yazılan bu nadide manzumeyi şerh etme gerekçesi olarak şunları dile getirmektedir: "Kur'ân'ın en güzel ve doğru şekilde okunması ve kıraatinin ifrat ve tefrite kaçmadan sıfatlarına uygun bir şekilde harflerinin yerli yerince ifası için mahreç ve sıfatlarına riayet edip; vakf, vasıl, sekte vb. tilavet kurallarına uyarak güzel ve hatasız okumayı, Allah'ın, Peygamber'ini ve ümmetini teşvik ettiği şey hususunda, zamanımızda yaşayan Kur'ân talebeleri ve muallimlerinin bu konudaki itinasızlıklarını gördüm. Bu hâl beni tecvid ilminde tertil ve tahkikin keyfiyetinin ne olduğuna dair bir kitap yazmaya sevk etti." Dolayısıyla ed-Dânî'nin bu açıklamalarında, Kur'ân tilavetinde uyulması gereken kaideler konusunda uyarılarda bulunduğu dikkat çekmektedir.

ed-Dânî, manzum eseri şerh ederken izlediği yöntemi şu şekilde ortaya koymaktadır: "Bu kitapta, Ebû Müzâhim el-Hâkânî'nin "ehl-i edâ ve kurra" hakkındaki sözlerini şerh ederken sonradan gelen ulema, selef âlimlerden nasıl aldıysa bu metodu ben de aynen takip ettim. Selefin aktardığı ilimlerden gizli kalmış, unutulmuş veya açıklanmaya muhtaç meseleleri aldım. Bizzat kendilerinden dinlediğim âlimlerden veya eserlerine muttali olduğum imam kurrâ'ların tecvid ilmine yönelik fikirlerini naklettim. Eserimi, bu ilimde sadece uzmanlaşmış kişiler için değil, diğerlerinin de anlayacağı tarzda telif ettim. Hem yeni başlayanlar hem de bu ilimde derinleşen kimselerin faydalanacağı bilgiler ortaya koydum."⁴⁵ O, bu sözleriyle Kur'ân lafızlarının nasıl ve ne şekilde okunmasını sağlayacak usûl ve metotların neler olduğunu ve buna yönelik kavramla-

⁴⁴ Abdurrahman Çetin, "Dânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 16 Mayıs 2023).

⁴⁵ Dâni, Şerh Kasîdeti Ebî Müzâhim, 1/8.

rın açıklaması ile tecvid meselelerini ele aldığını belirtmiştir. Aşağıda ele alacağımız başlıklarda, el-Hâkânî'nin ilk olarak öne çıkardığı ve izah etmeye çalıştığı tecvid kavramlarının başında tahkik ve tertil terimleriyle birlikte edâ keyfiyetini ele almayı planlıyoruz.

6.1. Edâ ile İlgili Mevzular

Kur'ân okuma ile ilgili terimlerden biri de edâ'dır. Kur'ân'ı tecvid kaidelerine göre okuma (tilavet), kıraat birikimi içerisinde kârîin, kıraati, fem-i muhsin bir hocadan ahzetmektir, şeklinde tarif edilmiştir. Ayrıca "takip etmek ve anlamak" manasından hareketle, Kur'ân'ı tilâvet ederken, takdim ve te'hîr yapmadan Mushaf'taki tertibe göre okumaktır, şeklinde ifade edenler de olmuştur.⁴⁶ Manzumede dikkati çeken şey, tecvid kurallarından öncelikle edâ ve tertil konularına yer verilmesidir. el-Hâkânî'nin böyle bir sıralamayı tercih etmesinin sebebi, adından da anlaşıldığı gibi, manzumeyi hüsn-ü edâ hakkında yazmış olmasıdır. Diğer beyitlerinde ifade edildiği üzere kıraat-i seb'a imamlarına işaret edilerek onların kıraatlerindeki edâ güzelliğine vurgu yapıldığını görmekteyiz. Dolayısıyla aşağıdaki beyitte, buna işaret edildiğini görmek mümkündür.

[5] أَيَا قَارِئِ الْقُرْآنِ أَحْسِنُ أَدَاءَهُ * يُضَاعَفُ لَكَ اللَّهُ الْجَزِيلَ مِنَ الْأَجْرِ

Ey! Kur'ân okuyucusu! Edânı güzelleştir (okuyuşunda tecvit kaidelerini en güzel şekilde uygula)ki Allah, mükâfatını kat kat versin.

ed-Dânî, bu beyte yönelik şerhinde şöyle demektedir: "Ehl-i edâ'nın (hüsn-ü edâ sahibi), lafızların tecvidine ulaşmak için usûllerini inceleyip önde gelen âlim ve huzzâk/mahir, kâriler içinde yoğurulmaları gerekir. Hüsn-ü edâ sahibinin, kıraatini, Kur'ân'ın indiği dili iyi bilen; öncekilerin Kur'ân aktarımında gösterdiği hassasiyete sahip, dininde tutarlı, heva ve bidatlerden uzak, güvenilir âlimlerden öğrenip Allah'ın rızasından başkasını gözetmiyorsa, büyük mükâfata nail olacağı muhakkaktır." Bu açıklamalarının ardından buna işarette, "Her zaman Kur'ân okuyan kimseye şöyle denecektir: Oku ve yüksel! Dünyada tertil ile okuduğun gibi, burada da tertil ile oku. Şüphesiz senin merteben, okuduğun âyetin son noktasındadır."⁴⁷ şeklindeki açıklamalarında, Kur'ân okuyanları müjdeleyen hadislerle de yer verdiğini görmekteyiz. Ayrıca tilavetin ahkâmına ulaşılmasının da hüsn-ü edâ ile gerçekleşeceğini vurgulamaktadır.

el-Hâkânî, Kur'ân'ın tertil ve tahkik ile okunuşu konusunu da şöyle ifade etmektedir:

[12] فَدُو الْجِدْقِ مُعْطٍ لِلْخُرُوفِ حُقُوقَهَا * إِذَا رَتَّلَ الْقُرْآنَ أَوْ كَانَ ذَا حَدْرٍ

Kur'ân kıraatinde mahir olanlar, tertil ya da hadr ile okuduklarında her bir harfin hakkını verenlerdir.

ed-Dânî, bu beyte yaptığı şerhte, Kur'ân'ın indirilişinin tertil üzere olduğunu savunmaktadır. Ona göre kârî, kıraat usulünde lahn-ı celi ve hafî konusunda basiret sahibi, mahir ve tedrisatında devamlı lisan egzersizi yapan ve harfleri mahreçlerinden çıkarıp sıfatlarına riayet ederek med'leri gerektiği kadar uzatarak tecvid kurallarını yerine getirmeye özen gösterendir. Devamında, kıraatini hadr üzere yapanların, harflerin haklarını verirken belki harfi med'leri ihmal edeceklerinden veya kârî'nin dilinden kayacak olmalarından dolayı, hadr üzere okumayı hoş görmemiştir. Dolayısıyla mutkin bir kârîyi her hâlükârda ister hadr ister tertil ile okusun her ikisinde de harflerin hakkını veren kimse olarak tanımladığı şerhinde, harfleri, noktalı ve noktasız olanlar şeklinde ikiye ayırmakta; mükârib ve misilli⁴⁸ harflere örnekler vermektedir. Ayrıca

⁴⁶ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, thk. Gânim Kuddûri Hamed (Ummân: Dâr Ammâr, 1421/2000), 68.

⁴⁷ Ebû Dâvûd b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen Ebî Dâvud*, nşr. Salih b. Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim eş-Şâyih (Riyad: Dâru's-Selam 1420/1999), "Vitr", 15 (No. 1455).

⁴⁸ Dânî, Şerh Kasîdeti Ebû Müzâhim, 1/131.

tertil'in, Kur'ân'da iki şekilde geçtiği görülmektedir. Birincisi, Kur'ân'ın Allah katından Hz. Peygamber'e indirilmesinde, Kur'ân'ı nasıl okuması gerektiğiyle ilgili emirde zikredilmektedir. İkincisi, müfessirlerin bazıları, Kur'ân'ın indirilmesi ile ilgili Müzzemmil sûresinin dördüncü âyetinde geçen "وَرَتَّلَاهُ تَرْتِيلًا" ibaresinin tefsirinde, tertilin, tefsir etme manasında kullanıldığını; ayrıca bu ibarenin, Mekkeli müşriklerin karşı çıkma ve itirazlarına bir cevap şeklinde indirildiğinden dolayı kalbin sabit kılınması niteliğinde anlaşılabilirliğini belirtmektedirler.⁴⁹

ed-Dânî, tecvid ve kıraat ilmi ile ilgili eserlerde geçen Kur'ân kıraatini sınıflandırarak en yaygın bilinenlerinden tahkik, tedvir ve hadr olan usûllere zemzeme ve tercî gibi iki mertebe daha eklemiş ve bu okuma usûllerinin malumatlarını vererek beş mertebeye çıkarmıştır. ed-Dânî, "tahkik" kelimesinin, sözlükte; bir şeyin hakkını vermek, tasdik etmek ve bir şeyin hakkını arttırıp eksiltmeden yerine getirme konusunda özen göstermek" anlamında kullanıldığını beyan etmiştir. Fer'i medler'den munfasıl ve muttasılları dört hareke miktarı uzatacak şekilde gayet ağır ve ahenk ile okuyarak, aralarında fark olsa da bu okuyuş şekline, "tertil" de denildiğini belirtmiştir. Müellif, devamında lügatte bir şeyi döndürüp çevirmek ve daire şeklinde yapmak anlamına gelen "tedvir" in tahkik ve hadr arasında orta hızda bir okuyuş olduğuna ve bu okuyuşta muttasıl ve munfasılların iki veya üç hareke miktarı uzatıldığına işaret etmiştir. ed-Dânî, "hadr"ın sözlükte; bir şeyi hızlıca yapmak, acele etmek" anlamına geldiğini; tecvid istilahında ise Kur'ân'ı Kerim'i hızlıca okumaya denildiğini ifade etmiştir. Bu okuyuş usulünde, asli med (medd-i tabîî), medd-i munfasıl, medd-i ârız ve medd-i lîn'lerin iki veya üç hareke miktarı uzatılacağını ifade etmiştir. "Zemzeme" nin; Kur'ân okurken kendi sesini duyacak kadar okuma şekli olduğunu ifade ederken bu okuyuşun, hadr, tedvir ve tertil ile yapılabileceğini sözlerine eklemiştir. "Tercî" i ise; Kur'ân okuyan kimselerin, harfleri boğazında hecelemesi veya okumada hareketlerin kalıplarını birbirine yakınlaştırması şeklinde tarif etmiştir.⁵⁰ Bu bağlamda Abdullah b. Muğaffel'den Hz. Peygamber'in, Kur'ân okurken tercî yaptığına dair rivâyet aktarılmaktadır. Hz. Peygamber'in, Mekke'nin fetih günü, devenin üzerinde tercî'li bir şekilde Fetih Sûresini okuduğu rivâyet edilmiş ve onun sesinin, üzerine bindiği devenin hareket etmesinden dolayı titrediği şeklindeki açıklamalar da gelmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in, tercî yapmadan Kur'ân okuduğu da kaydedilmektedir. Diğer yandan Hz. Peygamber'in tercî'li okuma sebebini, deve üzerinde olmasına bağlayanlar da olmuştur.⁵¹ Dolayısıyla ed-Dânî, bu rivâyetlere dayanarak Kur'ân'ın tercî'li okunabileceğine hükmetmiştir. O, *et-Tahdîd* adlı eserinde, bu usûllerle ilgili olarak özellikle İbn Mücâhid ve önde gelen diğer kurrâ'nın da tercih ettiği kıraat usûlleri bunlardır demiştir. Dolayısıyla Kur'ân okuma usûllerinin, ilk defa ed-Dânî tarafından sistematize edildiğini ve kendisinden sonra kaleme alınan eserlere kaynaklık teşkil ettiğini görmekteyiz.⁵²

6.2. Hemze ile Nebr Arasındaki Fark

Hemze (ء), Arap harfleri tertiplerinde ilk sırada yer alan müstakil bir harf olarak bilinmektedir. Kıraat ve tecvid âlimlerinden Hamza b. Habbâb başta olmak üzere, Hafs b. Süleyman, İbn Zekvân, Ebû Amr Ruveys ve İdris b. Abdülkerîm'in hemzenin önündeki sükûnda hemzenin süresini uzatarak belirgin bir şekilde okudukları belirtilmektedir. Diğer yandan "hemze"de ortaya çıkan sert ve yumuşak telaffuzlarda, dil ve kıraat âlimlerinin, onun mahreci ve sıfatları konusunda ihtilafa düştükleri görülmektedir. Bunlardan; Sîbeveyhi, Ebu'l-Bekâ ve Mâleki gibi âlimler,

⁴⁹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf vd., (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1415/1994), 19/266.

⁵⁰ Ezherî, *el-Fethu'r-Rabbânî fi Şerh Râiyyetu'l-Hâkânî*, 58.

⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/26.

⁵² Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 70.

hemzeyi, boğazın en alt bölgesinden (aksa'l-halk) harflerin ağız bölgesine en uzak olanı diye nitelendirirken; Halil b. Ahmed, Mekki b. Ebî Tâlib ve ed-Dânî ise, onu, elif, vav ve yâ olarak bilinen cevf harflerine benzer şekilde belli bir mahrece dayanmaksızın boğaz boşluğundan çıkan bir sese benzetmişlerdir. Selef âlimlerinin bu yöndeki görüşlerini, çağdaş Arap dilcilerinden Abdussabûr Şâhin ve Mahmud es-Sa'rân'ın, hemzenin mahrecine yönelik görüşleri ile kıyasladığımızda, aynı çerçevede olduklarını görmekteyiz.⁵³

Kaynaklarda, yirmi dokuz olarak belirtilen Kur'ân harflerinin sayısının, hemzenin (harekeli elifin) harf olarak sayılmadığı durumlarda yirmi sekiz olduğu şeklindeki ifadeler yer verilmiştir. Böylece hemzenin Arap alfabesinde harf sayılıp sayılmayacağı konusunda birtakım ihtilafların olduğunu görmekteyiz. Arap alfabesinin yirmi sekiz harften oluştuğunu söyleyen el-Muberrred (öl. 286/900), ilk harfin, “be” harfi; son harfin ise “yâ” olduğunu belirterek; hemzeyi, belli bir şekli olmadığından harflerden kabul etmemiştir. Ayrıca hemzenin, şekil, mahreç ve kullanışıyla, elif harfinden farklı olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda hemze, hareke alabiliyor iken; elif harfinin sakin, hareke kabul etmeyen cevf harflerinden biri olduğunu belirterek bu iki harfin birbirinden farklı olduğunu kaydetmiştir.⁵⁴ Ancak İbn Yaîş (öl.643/1245) mu'cem harflerinin sayısının yirmi dokuz olduğunu belirtmektedir. Onun, bu harflerin ilkinin hemze olduğunu ifade ederken aynı zamanda hemzeye elif denilme sebebinin, telaffuzu yumuşak olan bu harfin, aslında alfabenin diğer harfleri gibi müstakil bir harf olduğu yaklaşımını kabul ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁵ Aynı şekilde elif ile hemze arasında mukâreneler yapılırken; ikisinin kardeş harf olduğu, ancak hemzenin mahrecinde vurgu olmasından dolayı ikisinin farklı isimlerle adlandırıldıklarını görmekteyiz.⁵⁶

Kaynaklarda, Hicâz, Kureys, Huzeyl, Kinâne, Mekke ve Medine gibi, halkları yerleşik toplumların, harekesine göre, elif, vav ve yâ harflerine kaydırılarak yok denecek derecede yumuşatıldığı görülen sert (vurgulu) hemzeyi, sadece zaruri durumlarda nebr ile okudukları kaydedilmektedir. Zamanla Arap dilinde sert (tahkik) şekliyle telaffuz eden manasındaki “nebbâr” kelimesi, “hemze”nin zamanla yayılıp tutunması hasebiyle fesahat ve belâğat sahibi kimseler için kullanılmıştır.⁵⁷ Ancak Kur'ân kıraatinde hemzeyi tahfif eden Hicâz geleneğinin aksine onu sert şekliyle telaffuz eden Temîm ve Kays gibi kabilelerin okuyuşları da eklendiğinde “hemze”nin okunuşundan kaynaklı farklı kıraatler de doğmuştur. Örneğin; hemzeyi tahkik üzere okuyanlar, مَنْ أَنْتَ kelimesini, مَنْ عُنْتُ şeklinde okumuşlardır. Bu sebeple olmalıdır ki kıraat ve tecvid âlimlerinin çoğu, “hemze”nin bu sert değerini gözetmek için مَنْ أَمَنْ örneğindeki gibi, tenvin veya “nûn”u sakinden sonra okuyuşta kısa ara verip onu hemzeden ayırarak ğunne ile karışmasını önlemişlerdir. Bunu en belirgin bir şekilde kıraat âlimlerinden başta Hafs b. Süleyman, Hamza b. Habbâb, Ebû Amr Ruveys ve İdris b. Abdülkerim, hemzenin önündeki sükût süresini uzatarak hemzeyi belirgin bir şekilde “nebr” ile okumuşlardır.

Bir görüşe göre, “hemze”nin cehr ve şiddet sıfatı nedeniyle onu kalkale harflerine dâhil eden kurrâ bulursa da böğürme sesini çağrıştırdığından dolayı çoğunlukla hoş karşılanmamıştır.

⁵³ Abdussabûr Şâhin, *el-Kirâatu'l-Kur'âniyye fî dav'i İlmi Luğati'l-hadis* (Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 2009), 89; Mahmûd es-S'arân, *İlmu'l-Luğati* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati, 2009), 96-157; bk. Muhammed Bulhatût, “en-Nebri fi'l-luğati'l-Arabiyye”, *Havliyatü'l-edeb ve'l-luğati Câmi 'atu Yahyâ b. Cîcil* 5/10 (2018), 252.

⁵⁴ Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyni ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus* (Kuveyt: y.y., 1982), 1/286.

⁵⁵ Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Ali b. Yaîş el-Esedî, *Şerhu'l-Mufassal* (Kâhire: İdâratu't-Tibâati'l-Muniriyye, ts.), 10/126.

⁵⁶ Nesrişah Saylan, “Kıraat İlminde Hemze İle İlgili Bazı Vecihlerin İncelenmesi” *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2019), 287.

⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâr Sadr, 2010), “Nebr”, 5/189.

Ancak med harflerinden önce gelen sondaki hemze'lerde "تَزَى" kelimesini, "تَزَى" şeklindeki okuyanlar da buna cevaz vermişlerdir. Nitekim dil ve kıraat âlimlerinin çoğu hemze ile "nebr" in eşit ve aynı manada kullanıldıklarını söylemektedirler. Ancak Halîl b. Ahmed, telaffuzda "nebr" ile "hemze" nin birbirine benzemediğini ve "nebr" in çoğunun, telaffuzda kaybolup daha hafif ve yumuşak bir sesle çıkarken; "hemze" nin ise daha sert ve vurgulu bir sesle çıkmasının, bunların birbirinden farklı iki ses olduğuna delalet ettiğini ifade etmektedir.⁵⁸ Ayrıca "hemze" nin yüksek sesle telaffuzunun "nebr" olduğu belirtilmiştir. ed-Dânî, hemzedden önce makabli meftuh vav veya yâ harfi "تَسِيئًا/السَّوَاءُ" şeklinde gelecek olursa titizlikle hemzenin tahkik üzere tekellüfsüz ve zorlanmaksızın okunması gerektiği hususunda beyanlarda bulunmuştur. Ona göre, "hemze" nin çıkış yerinin uzaklığı (aksa'l-halk) nedeniyle seslendirmeden doğacak zorluktan dolayı "hemze" yi yumuşak, kolay ve akıcı bir şekilde, hatta önüne gelecek olan "lîn" harfinin, belirginleştirmeden okunması gerekmektedir. Anlaşılan o ki; "hemze" nin fazlasıyla bastırılıp tekellüf, teassüf yani nebr ile okunması hâlinde lafızda çirkinlik meydana geleceğinden, kabih görülmüştür.⁵⁹ Dolayısıyla dil ve kıraat âlimlerinin, hemzenin telaffuzunda ortaya çıkan sert ve yumuşak sesler konusunda ihtilafa düştükleri anlaşılmaktadır. Bu konuda el-Hâkânî'nin aşağıdaki beytinde, "nebr" in şöyle ifade edildiğini görmekteyiz:

[35] وَمَا كَانَ مَهْمُورًا فَكُنْ هَامِرًا لَهُ * وَلَا تَهْمِرُنَّ مَا كَانَ لَحْنًا لَدَى النَّبْرِ

Hemzeyi açıkça hemze olarak oku, vurgulu okuduğunda lahne sebebiyet verecekse, o zaman vurgulama!

[36] وَإِنْ يَكُ قَبْلَ الْيَاءِ وَالْوَاوِ فَتَحَةً * وَبَعْدَهُمَا هَمْزٌ هَمْزَتْ عَلَى قَدْرِ

Eğer cezimli yâ'dan ve vav'dan önce fetha bulunup ve ikisinden sonra da hemze gelirse belli ölçüde hemze'yi belirt.

el-Hâkânî'nin yukarıdaki beytinde, hemze'nin vurgulu (nebr) bir sesle okunması durumunu lahn ile bağdaştırdığı anlaşılmaktadır. Kanaatimizce onun da hemzenin "nebr" ile okunması durumunda "lahn" meydana geleceği endişesi bulunmaktadır. O kadar ki; el-Hâkânî'nin, yukarıdaki manzum beyitte, hemze ile okuma konusunda neredeyse okuyucuyu sakındırma (tahdir) derecesine vardığı anlaşılmaktadır. Ancak ikinci beyitte, "هَمْزَتْ عَلَى قَدْرِ" cümlesinde burada hemze'nin kendisinden önce gelen sakin vav ve yâ'dan meddi nefyettiği ihtimalinin bulunduğunu murad etmiştir. O, burada "hemze" nin tahkikle okunabileceğini belirtirken İmam Nâff'nin kıraatine muhalefet etmiş; diğer kıraat imamlarına ise muvafakat etmiştir. ed-Dânî, birinci beyte yaptığı şerhte, İbn Mücâhid'den şu ifadelerini aktarmıştır: "İnsanlar, "hemze" nin nutkunda birbirleriyle yarışır durumdadır. Bunun kabalıktan öteye gitmediği ve "hemze" yi vurgulayarak telaffuz ettiklerinde kulağa çirkin bir ses geldiği gibi kalpleri uzaklaştırmakta, kerih ve ayıp görülmektedir."⁶⁰ O, *et-Tahdîd* adlı eserinde de kıraat imamlarından Ebû Amr, Hamza ve diğerlerinin, özellikle namazlarda "hemze" yi "nebr" ile okumaktan imtina ettiklerini kaydetmiştir. Hemzenin sakin iken okunuşundaki ağırlığından dolayı teshilli okumanın daha kolay olduğunu ortaya koyarken; Ebû Amr'ın özellikle namazda "hemze" yi meczum olarak okumadığı gibi, fasih Arapça'da bu şekilde kullanıldığına dair okuyuş tevcihine dikkat çekmiştir.⁶¹ ed-Dânî, ikinci beyte yaptığı şerhte, hemze'nin "ذَوَاتِي أَكُلُّ" ve "خَلُوْا إِلَيَّ" örneklerinde görüldüğü gibi, kendisinden önce gelen vav ve yâ harflerinin sakin ve yumuşak (lîn) harfleri olması ve meddinin izale olması dolayısıyla,

⁵⁸ Dâni, Şerh Kasîdeti Ebî Müzâhim, 1/381.

⁵⁹ Dâni, Şerh Ksîdeti Ebî Müzâhim, 1/84.

⁶⁰ Dâni, Şerh Kasîdetu Ebî Müzâhim, 386.

⁶¹ Dâni bu rivâyeti *et-Teyssîr* adlı eserinde Ebû Amr kıraatinin ebî Şuayb Salih b. Ziyâd es-Sûsi'ye isnad etmiştir. bk. Ebî Amr b. Osman b. Saîd ed-Dâni, *et-Teyssîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, thk. Halef b. Hammûd b. Sâlim eş-Şağdelî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Endelus, 1435), 172; Dâni, *et-Tahdîd*, 68.

“hemze”nin “nebr” ile okunmayacağına dair bir açıklamada bulunmuştur. O, buna, İmam Nâfî'nin râvisi Verş'in bu şekilde okuduğunu delil olarak göstermiştir. Bu görüşüyle, Verş kıraatine muvafakat ederken; diğer kıraat imamlarına ise muhalefet etmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki; ed-Dânî, zaman zaman el-Hâkânî ile aynı paralelde; zaman zaman da farklı görüşler ortaya koymuştur.

6.3. el-Hâkânî'nin Kasidesinde Zikretmediği ed-Dânî'nin ise Zikrettiği Tecvid ile İlgili Mevzular

el-Hâkânî'nin manzumesinde, Kur'ân okunmasına yönelik bazı tecvid konularından bahsedilmişse de diğer tecvid kaidelerinden bahsedilmediğini görmekteyiz. Zikri geçmeyen konuların bazılarını ed-Dânî'nin açıklamaları dâhilinde ele alacağız. Zira el-Hâkânî'nin manzumesinde yer vermediği konuları, ed-Dânî izah etmeye çalışmıştır. O, Kur'ân lafızlarının sahih bir şekilde okunmasını sağlayan kaide ve metotların ne olduğuna dair kavramları ve onları açıklayan tecvid konularını ana hatlarıyla kısa kısa açıklarken, bu terimlerin taşıdığı anlamın, Kur'ân kıraatinde kârî'nin bizzat uyguladığı amellerden olduğunu ifade etmiştir. Bunların başında ihtilâs, idğâm, revm, işmâm ve imâle, gibi terimler gelmektedir.

İhtilâs: Sözlükte “çalmak aşırılmak” anlamındaki hals kökünden türeyen bu kavrama, harekeyi süratle telaffuz etmek manası verilmiştir. ed-Dânî, harekeyi gizli ve hafif bir sesle belli etmeksizin hareketin çoğunu veya üçte ikisini telaffuz etmek şeklinde tarif ettiği ihtilâs'ı, hareketin tam anlamıyla kaybolmadığını belirterek, tam hareke gibi kabul etmiştir. Hatta ihtilâs'ı normal hareketlerin okunma durumuyla eşit görmüştür.⁶² Örneğin, “لَاتَأْتَمَنَّ” kelimesindeki ihtilâs'ı, hareketin aslına delalet etmesi ve seslendirmede vurgu yapılması şeklinde tarif etmiştir. Sözlerinin devamında, bu meseleye dair mütekaddim âlimlerden kimsenin açıklamada bulunmadığını ifade etmiştir. Nitekim İbnu'l-Cezerî, Nâfî'nin Verş tarikine dayanarak, ed-Dânî'nin görüşünü, bu konuda el-Yezîdî, Ebî Hâtem, İbn Mücâhid vb. birçok nahiv ve kıraat âliminin bu yöndeki aktarımlarını destekler mahiyette nakletmiştir.⁶³ Yine İbnu'l-Cezerî, kıraat imamlarından Ebû Amr, Kâlûn ve İbn Cemâm'ın “يُجِدَى”; aynı şekilde Ebû Amr ve Kâlûn'un ise Bakara ve Nisâ sûrelerinde geçen “فَجِعْمًا” kelimesini ihtilâslı okuduklarını ed-Dânî'den aktarmaktadır. Konuyu detaylandırırken Endülüs nahiv ve kıraat âlimlerinin görüşleri doğrultusunda sunması, İbnu'l-Cezerî'nin onlardan etkilendiğini göstermektedir. Dolayısıyla dil bilim ve kıraat eserlerinde ihtilâsın nasıl şekilleneceği konusunda genel bir izlenim oluşturulmuştur. Zaten kıraat ve tecvid kaynaklarındaki bilgilerin teorik dayanağı ilk dönem dil bilim eserlerinin oluşturdukları görülmektedir ki ilgili verilerden hareketle ihtilâs'a yönelik bilgilerin planlanmasında bunu görmek mümkündür.

İshmâm: Sözlükte, “bir şeyi koklatmak” anlamına gelen işmâm, Kur'ân tilâvetinde vakıf durumunda kelimenin son harfinin damme olması hâlinde sessiz olarak dudaklarla göstermek ve yapılan vakıf sebebiyle meydana gelen sükûnu icra ettikten sonra harekeyi belirtmek üzere dudakları ileriye doğru toplamaktır. Kıraat ve tecvid birikimi içerisinde bu terimin, harekeyi harekeye ve harfi harfe işmâm etmek olduğu şeklinde farklı görüşlerin ileri sürüldüğü görülmektedir. Kıraat imamlarından İbn Âmr'ın râvilerinden Hişam b. Ammâr, Kisâ ve Ruveys'in, özellikle “سِيءٌ”, “قِيلٌ”, “غَيْضٌ”, “جِيءٌ” ve “جِيلٌ”, kelimelerini, kesre harekesini muhafaza etmek kaydıyla istisnasız işmâmlı okurken; Sîbeveyhi ve diğerlerinin ise bu kelimeleri, imâle⁶⁴ ile okudukları belirtilmiştir.

⁶² Dâni, *et-Tahdîd*, 98.

⁶³ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/304.

⁶⁴ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30.

Kıraat kaynaklarında, Kûfe dil âlimlerinin, işmâm'ın yerine revm'i⁶⁵; revm'in yerine ise işmâm'ı kullandıkları belirtilmektedir. Yine İbnu'l-Cezerî, Nasr b. Ali eş--Şîrâzî'nin (öl. 565/1170), *el-Muvaddah* adlı eserinde, Kûfe dil âlimlerinin, işmâm'da kelimenin son harfinin sesinin çok az duyulabileceği; revm'de ise tamamen sesin kaybolması, şeklinde revm ile işmâm arasında karşılaştırmalar yaptıklarını aktarmış ve işmâm ile okuyuşun Araplarda daha yaygın olduğunu sözlerine eklemiştir.⁶⁶ Dolayısıyla bu açıklamalar bizi, revm ile işmâm'ın iç içe ve birbirinden ayrılmaz iki kavram olarak görüldüğü kanaatine götürmektedir. Aynı şekilde ed-Dânî, ehli edâ'nın bu konudaki iddiaları ve diğerlerinin hilafına, revm ve işmâm konularının hakikatini vakıf konusu ile birlikte ele almış, işmâm ve revm'in vakıfla birlikte oluşabileceğine dikkat çekerek şöyle bir açıklamada bulunmuştur: Vakıfta sakinlik asıldır. Hareke ile vakıf yapılamayacağına göre, revm ile zayıflatılmış bir sesle harekeyi seslendirmektir. Ancak bu hareke, tam manasıyla bir hareke değildir. Dolayısıyla vakıf hâlinde revm yapılabilir. İşmâm ise icra edilirken sadece dudaklar etkendir, bundan dolayı kulağa bir ses çarpmamaktadır ki; bu, sadece sonu merfu (madmûm) olan kelimelerde meydana gelmektedir. Buna göre, ses olmadığı ve sadece dudaklarla harekeye işaret etmek için dudakların dışı doğru büzüldüğü bir hareket olması hasebiyle vakfa bir engel teşkil etmemekte ve vakıfla birlikte işmâm uygulanabilmektedir. Belli ki; el-Hâkânî, tecvid kavramlarından olan işmâm ve revm'i, zikretmemiş; ed-Dânî, ise bunların kavramsal açıklamaları üzerinde durmuş ve bunun nasıl uygulanacağı konusunda gerekli bilgilendirmeleri yaparak vuzuha kavuşturmuştur.⁶⁷

İdgâm: Arapça'ya has ve Kur'ân tilâvetine yönelik olan idgâm, mahreç ve sıfatları yakın olan iki harfin birincisini ikinciye katarak telaffuz etmek şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla Kur'ân kıraatinde idgâm, telaffuzda kolaylık ve acıcılık kazandırır diye uygulanır.⁶⁸ ed-Dânî, idgâm'ı, "Sakin bir harfi, harekeli bir harfle ikisinin arasını bir harekeyle veya vakıf yapmadan bağlamaktır. Böylece iki harfi, birbirine idhal edilmesiyle tek harf gibi olur ki; dil o anda iki harf için tek vurguyla yükselir ve tek noktaya yapışarak harf şeddelenir."⁶⁹ şeklinde tarif etmiştir.

Sîbeveyh'inin, idgâm konusuna, *el-Kitâb* adlı eserinde müstakil bir başlık altında genişçe yer verdiğini görmekteyiz. Aynı şekilde Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Riâye* adlı eserinde "Bâbu'l-Müşeddedât" başlığı altında şeddeli kelimeleri ele alırken, "el-Müşeddedu'l-Mufred" şeklinde vezin, lafız ve harf diye üç gruba ayırarak şöyle açıklamıştır: "Lafız ve vezinde, aslı iki ayrı harften oluşmayanlardır." Buna örnek olarak "مُتَّيِّنَةٌ" ve "عَلَّمَ" kelimelerindeki teşdidin kuvvetli olduğunu belirtmiştir. Diğerleri ise, harfleri tek kelime veya ayrı kelimelerde olup idgâm için şeddelenen kelimelerdir ki; "سَيِّدٌ" ve "مَيِّتٌ" veya "مَنْ لَدُنْهُ" ve "مَنْ رَبِّهِمْ" gibi kelime ve terkiplerin idgâm için şeddeli telaffuz edildiğini söylemiştir. Ancak Mekkî ve Kurtubî, ed-Dânî'nin hilafına hem diğer idgâm çeşitlerini (mealğunne ve bilâğunne) müfred idgâmın dışında bırakmışlar hem de onların, müfred idgâm kadar güçlü olmadığını vurgulamışlardır.⁷⁰

⁶⁵ Revm: Kur'ân tilâvetinde kelime sonlarında icra edilen vakıf türlerinden biridir. Revm, kelime sonundaki harekeyi hafif bir sesle belli ederek sesi zayıflatmaktır, şeklinde tarif edilmiştir. Kıraat âlimlerine göre Revm'in icra edilmesi sırasında hareketin üçte bir sesle belli edilmesi gerektiği kanaati mevcuttur. bk. Fatih Çollak, "Revm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Eylül 2023).

⁶⁶ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/122.

⁶⁷ Dâni, *Şerh Kasideti Ebî Müzâhim*, 2/504.

⁶⁸ Ali Muhammed ed-Debb'a, *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kirâe* (Kâhire: Mektebetu'l-Ezheriyye, 1999), 110; Muazzam Yener, *Tefsirlerde Kıraat Farklılıkları (Semîn el-Halebî Özeline)* (İstanbul: Ark Yayınları, 2023), 198.

⁶⁹ Dâni, *et-Tahdîd*, 99.

⁷⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Riâyetu li Tecvîdi'l-Kirâeti ve Tahkîk Lafzî't-Tilâveti* (Kurtuba: Müessset Mektebetu Kurtuba, 2005), 86; Abdulvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî, *el-Muvaddah fî't-Tecvîd*, thk. Çânim Kuddûrî Hamed (Ürdün: Dâr Ammâr, 1321/2000), 295; Dâni, *Şerhu Kasideti Ebî Müzâhim*, 1/80.

Kıraat imamlarından Ebû Amr ve Nâfî'nin râvisi Verş'in kıraatlerinde, idğâm'a sıkça rastlandığı kaydedilmektedir. Binaen aleyh, nahiv âlimlerinin çoğuna göre ğunne'nin tenvin ve sakin "nun"un içinde, "عَنْ مَنْ" terkindeki örnekte olduğu gibi, ğunne sıfatının "nun"da bulunduğunu veya "nun"a mı "mim"e mi ait olduğu hususunda çeşitli görüşlerin olduğunu belirten ed-Dânî, diğerlerinin hilafına, nahiv âlimlerinden Ebû Saîd es-Sîyrâfî'den destek alarak ğunne'nin "mim" harfine ait olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla daha sonraki dönemlerde kaleme alınan tecvid kaynaklarında dile getirilen idğâmların bir kısmının tam; bir kısmının ise nakıs olduğu gerçeğini, ed-Dânî'nin hicrî beşinci asırda tecvid ilmine dair kaleme aldığı *et-Tahdîd* adlı eserinde dile getirdiğini görmekteyiz.⁷¹

Kaynaklarda, Ebu'l-Hasen es-Saîdî'nin (ö. 410/1019), *et-Tenbîh ale'l-lahni'l-celîyyi ve'l-lahni'l-hafîyyi* adlı eserinde belirttiği üzere, el-Hâkânî'nin *er-Râiyye*'sinde değil, başka bir manzumesinde idğâm'la ilgili bir nazma rastladığı kaydedilmektedir. Aktarımlara göre beyit şöyle geçmektedir: "أذْغَمَ إِذَا مَا قَرَأْتَ أَلَامَ فِي الرَّاءِ = وَيَبِينُ الْمِيمَ عِنْدَ الْوَاوِ وَالْقَاءِ" "Okuduğun zaman "lam" ile "râ"yı birbirine idğâm et! Mim harfini "fâ" ve "râ" ile karşılaştığı zaman belirginleştir." "قُلْ رَبِّ" ve "بِنِ رَبِّكُمْ" örneklerinde görüldüğü gibi, beyit'in birinci mısrasında geçen sakin "ل"ın "ر" ya idğâm edilmesi; ikinci mısradan itibaren ise "قُلْ رَبِّكُمْ" ve "بِنِ رَبِّكُمْ" örneklerinde de sakin "م" den sonra "و" ve "ف" harflerinin gelmesiyle "م" "mim" in izhâr edilmesi istenmiştir. Ayrıca bu nazm'ın el-Hâkânî'nin tecvid'le ilgili başka bir kasidesinde bulunup ya talebelerine ithafen söylediği veya münferit bir beyit olabileceği belirtilmektedir.⁷² Söz konusu mısralar, muhtemelen *er-Râiyye*'nin çeşitli kaynaklarda dağınık hâlde bulunan mısraları veya müellif'in başka manzumeleri içinde bulunmuş olup *er-Râiyye* kadar şöhret bulmamıştır. Bu nedenle ed-Dânî'nin bu meseleye dikkat çektiğini düşünmekteyiz.

İmâle: Lügate, "bir şeye yönelmek, bir şeyi bir tarafa çekmek"⁷³ anlamlarına gelir. Kıraat ilminde ise imâle, "elif"i "yâ" harfine, "fetha"yı kesra harekesine yaklaştırarak okumaktır. Diğer bir deyişle, üstün harekeyi fetha ile kesra arasında; "elif"i de "yâ" harfini seslendirecek şekilde telaffuz etmektir. Kıraat imamlarından Hamza, Kisâi ve Halefu'l-Âşir'in okuyuşlarında, imâleli okuyuşa sıkça rastlandığı bilinmektedir. Bu okuyuş tarzına, Hz. Peygamber'den rivâyet edilen, Meryem Sûresinin 12. âyetinde geçen "يَحْيَى" kelimesinin imâleli okunması delil gösterilmektedir.⁷⁴ Dolayısıyla Kur'ân kıraatında imâle'nin, kurrâ'nın da hakikatine vâkıf olmayı tercih ettikleri Arap dili fonetik unsurlarından birini teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

el-Hâkânî'nin değinmediği, ed-Dânî'nin Meseleye vukûfiyetini ortaya koyan *el-Feth ve'l-imâle* adlı eseri, feth ve imâle ile ilgili olup onun bu alanda söz sahibi olduğunun kanıtı niteliğindedir. Bu eser, kıraat kaynakları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Tabii ki konumuz, eser değil, imâle söz konusu olunca bu eserin ismini zikretmemiz de kaçınılmaz olacaktır. Eseri incelediğimiz kadarıyla, ed-Dânî, uzun bir şekilde ele aldığı imâle konusunu, imâle-i mutavassıta, imâle-i şedîde, imâle yapılan ve yapılmayan durumlar ve imâleyi gerektiren durumlar; şeklinde sınıflandırmıştır.⁷⁵ Nitekim o, feth⁷⁶ ve imâle ile okumanın mesnet noktasını Allah Rasûlü'nden gelen sahih rivâyete bağlayarak Kur'ân'ın Arab'ın ses ve sedâsına uygun olarak okunması gerektiğini vurgularken; fâsık ve Ehl-i Kitap'tan olanların sesleriyle ise okunmamasına dair hadisi ölçü almış

⁷¹ Dâni, Şerh Kasideti Ebî Müzâhim, 2/496.

⁷² Dâni, Şerh Kasideti Ebî Müzâhim, 1/80.

⁷³ İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, 11/635; Yener, Tefsirlerde Kıraat Farklılıkları, 203.

⁷⁴ Yaşar Akaslan, "Kıraat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/38 (2017), 217-251.

⁷⁵ Nasr b. Ali b. Muhammed ebî Abdullah eş-Şirâzi, *el-Mûdah fi Vücûhi'l-Kirâât ve İlelihe*, thk. Ömer Hamdân el-Kubeysî (Mekke: el-Cemâ'atu'l-Hayriyye li tahfizi'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1414/1993), 209-213.

⁷⁶ Abdülfettâh İsmâil Şelebî, *el-İmâle fi'l-Kirâât ve'l-İlehcâti'l-Arabiyye* (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1429/2008), 117.

ve imâle ile okumayı, yedi harf ve Arap dili ses prensiplerinden biri olarak değerlendirmiştir.⁷⁷ Bu bağlamda İbnu'l-Cezerî ve es-Sehâvî'nin (öl. 643/1245), bu görüşe muvafakat ettiklerini görüyoruz.⁷⁸

Kaynaklarda imâle'nin asıl mı yoksa değil mi olgusunun, Hz. Peygamber'den aktarılan nakiller doğrultusunda tartışıldığını görmekteyiz. Bu durumda Hz. Peygamber'in, "Kur'ân tefhim (imâlesiz) üzere indirilmiştir."⁷⁹ hadisinde geçen bu ifadeyi, imâle'li okuyuş şekillerinin geçersiz olduğu anlamına yormamak gerekir. Çünkü kıraat imamlarının, tefhîm ile okumanın mübah olduğu ve imâle-i süğra ve kübra ile de kıraatin icra edilebileceği konusunda ittifak ettikleri bilinmektedir. Bu bağlamda İslâm âlimlerinden el-Muberrred (öl.286/900), İbn Hâleveyh (öl.370/980) ve Ebû Ali el-Fârisî (öl.377/987) nazarında feth'in asıl; imâle'nin ise bir fer' olduğu görüşünden etkilenen ed-Dânî, seleflerin görüşleri istikametinde karar kılmış ve bunu, şu beş madde ile gerekçelendirerek delillendirmiştir.

1. İmâle yapılacak herhangi bir harfin fetha ile okunması caizdir. Ancak imâle ile okunabilmesi için mutlaka "yâ" harfi veya kesra harekesinin bulunması gerekir.
2. İmâle, bir harfi telaffuz esnasında iki harf arasında bir duruma getirmektir. Ancak asıl olan, her harf, başka bir harfe katılmaksızın kendi mahrecinden çıkarılmalıdır.⁸⁰
3. Bütün dil âlimleri, yazıda aslı "yâ" olan harflerin, şüpheye yer vermeyecekse fetha yerine geçen "elif"le yazılmasını uygun görmüşlerdir.
4. Kâtip, bir kelimenin yazımında, harfin aslının "ي" mı "و" mı olduğu hususunda bir tereddüt yaşarsa harfi, sadece "و" ile yazabilir.⁸¹
5. Sahâbe, Mushafların tümünde, "الصَّلَاةُ"⁸² "الرُّكُوعُ"⁸³ "الْحَيَاةُ"⁸⁴ "النَّجْوَةُ"⁸⁵ "كَمَشْكُوتُ" ve "وَمَنْوَةٌ" kelimelerini "و" ile yazmışlardır. Bu bilgilerin akabinde meseleye açıklık getiren ed-Dânî, nahiv âlimlerinin, Hicaz ehlinin feth'i tefhim (kalın)ile kullanmalarından dolayı bunların "و" olduğu vehmine kapılarak bu şekilde yazıp savunduklarını söylemiştir.⁸⁷

Sonuç olarak, dil bilim âlimleri, konu bağlamında yaptıkları farklı açıklamalarda, imâle ve feth seslerini, daha önce duymayan ve tabiatlarına uygunluk nispetinde aralarında bir tercih yapma imkânı olan Arap dışı unsurlara yönelik olduğu genel mantığını yansıtmaya çalışmışlardır. ed-Dânî ise, imâle'nin okuma esnasında harfin tamamen "yâ" ya çevrilmediği, sadece imâle yapılan harfin, imâle ile "yâ" ya yakınlaştırıldığını söylemektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki o, imâle'yi, bir harfi diğerine tamamen dönüştürmek değil, iki harf arasındaki bir harf olarak tanımlamakta, ayrıca imâle'nin tanımıyla yetinmeyip hangi şartlarda ve durumlarda sahîh olacağına dair bilgi vermektedir.

⁷⁷ Ebû Ubeyde el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Fedâilu'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-Atiyye vd., (Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1415/1995),165.

⁷⁸ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/31.

⁷⁹ Sellâm, *Fedâilu'l-Kur'ân*, 350; Ebû Amr ed-Dânî, *el-Muvaddih li Mezâhibi'l-Kurrâi ve ihtilâfihim fi'l-feth ve'l-imâle*, thk. Muhammed Şefâat Vebânî (Medîne: y.y., 1410/1990),107.

⁸⁰ Ebî Bişr Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Hârûn (Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî,1408/1988), 4/432.

⁸¹ Muhammed b. Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, *Edebu'l-Kâtip*, thk. Ali Fâûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1988), 231.

⁸² en-Nisâ 4/103.

⁸³ et-Tevbe 9/18.

⁸⁴ el-Mu'min 40/41.

⁸⁵ en-Nûr 24/35.

⁸⁶ en-Necm 53/20

⁸⁷ Dânî, *el-Muvaddih*, 148-150.

Sonuç

Tecvid ilminin tarihi, Kur'ân'ın indirilmesiyle başlamıştır. Kur'ân ilimlerinden kıraat ilminin bir kolu olan tecvid ilminin önemli bir yeri vardır. Hz. Peygamber zamanında, her ne kadar tecvid kurallarından med, ihfa, izhar ve idğâm gibi isimler zikredilmese de bu terimlerin anlamını ifade eden fonetik kaideler uygulanmakta idi. Bu şekliyle ashâb vasıtasıyla harflerin edâ şekilleri sonraki nesillere nakledilmiştir. Bu edâ şekilleri, nakledilen bölgelerde ilkin şifahi olarak talim ve tedris edilmiş; daha sonraki dönemlerde ise tedvin edilmiştir. Dolayısıyla her ne kadar ilk dönemlerde bazı kaynaklarda harflerin mahreç ve sıfatları ile ilgili bilgiler çeşitli başlık ve bablar altında işlenmişse de bunun yeterli olmadığı görülmüştür. Harflerin mahreçleri, sıfatları ve okuyuş şekilleri üzerinde yoğunlaşan tecvid'le ilgili ilk eserin, nesir şeklinde, Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm, nazım şeklinde ise Ebû Müzâhim Mûsa b. Ubeydullah el-Hâkânî tarafından tedvin edildiğini görüyoruz. Daha sonra bu alanda birçok âlim, çeşitli eserler kaleme almıştır. Bunlardan birisi de Ebû Amr ed-Dânî olup kıraat ve tecvid ilminin hemen her alanıyla ilgili pek çok eser telif etmiştir. Çalışmamızdan da anlaşılacağı üzere o, el-Hâkânî'nin *er-Râiyye*'sini şerh etmiş ve bu konuda özgün fikirlerini ortaya koymuştur. Özet halde bulunan eserin şerhinde, geniş bir şekilde kıraat ve dil bilim kaynaklarından istifade ederek açıklamış ve el-Hâkânî'nin zikretmediği konulara da temas ederek; bunu, seleflerinden gelen delillerle sunmuştur.

Kaynakça

- Akaslan, Yaşar. "Kıraat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 238. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/276242>
- Aktaş, Mehmet Nurullah. "Tefsir Usûlünde Nazım Geleneği: Zemzemî ve "Manzûmetun fi't-Tefsîr" Adlı Manzum Eseri". *Ekev Akademi Dergisi* 20/65 (2016), 359. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2580523>
- Arslan, Durmuş. "Ebu Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakânî ve Kasîdetü'r-Râiyyesinin Tecvid Tarihindeki Yeri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (2018), 32.
- Bağdâdî, Hatip. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 21 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2001.
- Bulhutût, Muhammed. "en-Nebr fi'l-luğati'l-Arabiyye". *Câmiatu b. Yahya Cîcil Havliyatî'l-edeb ve'l-luğât*. 5/10 (2018), 252.
- Carasî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihâyetü'l-Kavlu'l-Mufîd fi İlmi't-Tecvîd*. thk. Tâhâ Abdurraûf Saîd. Kâhire: y.y., 1420/1999.
- Çetin, Abdurrahman. "Ebû Müzâhim Mûsa b. Ubeydillâh (Abdullah) b. Yahyâ el-Hâkânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hakani-musa-b-ubeydullah>
- Çetin, Abdurrahman. "Dânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dani>
- Çollak, Fatih. "Revm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Eylül 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/revm>
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Tahtîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*. thk. Ğânim Kuddûri Hamed. Ummân: Dâr Ammâr, 1421.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Muvaddih li Mezâhibi'l-Kurrâi veihtilâfihim fi'l-feth ve'l-imâle*.

- thk. Muhammed Şefâat Vebânî. Medîne: y.y., 1410/1990.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *Kasîdeti Ebî Müzâhim el-Hâkânî elletî kâlehe fi'l-Kurrâi vehüsnü'l-edâ'*. thk. Ğâzî Buneydir el-Umerî. 2 Cilt. Mekke: y.y.,1418/1998.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'*. thk. Halef b. Hammûd b. Sâlim eş-Şağdelî. S. Arabistan: Dâru'l-Endelus, 1435.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Said. *Şerhu Kasideti Ebû Müzâhim el-Hâkânî*. thk. Halil Ebû Anze. Beyrut: y.y., ts.
- Debbâ', Ali Muhammed. *el-İdâe fî Beyâni Usûli'l-Kirâe*. Kâhire: Mektebetu'l-Ezheriyye, 1999.
- Esedî, Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Ali b. Yaîş. *Şerhu'l-Mufassal*. 10 Cilt. Kâhire: İdâratu't-Tibâati'l-Munîriyye, ts.
- Ezherî, İslâm b. Nasır. *el-Fethu'r-Rabânî fî Şerh Râiyetu'l-Hâkânî*. Şebekete Mektebetu evlâdi's-şeyh li't-Turâs. y.y., ts.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd. *el-maksûr ve'l-memdûd*. thk. Mâcid ez-Zehebî. Dimaşk: Müessesetu'r-Risâle, 1408/1988.
- Hamed, Ğânim Kuddûrî. *Ebhâs fî İlmi't-Tecvîd*, Ammân: Dâr Ammâr, 1422/2002.
- İbnu'l-Cezerî, Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*. thk. Muhammed Ali ed-Debbâ'. 2. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1430/2009.
- İbnu'l-Cezerî, Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'*. thk. C. Bercestreasser. 2. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- İbn Ğalbûn, Ebu'l-Hasen Tâhir b. Abdulmun'im. *et-Tezkira fi'l-Kirâat*. thk. Saîd Sâlih Zaîme. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Kuteybe Muhammed b. Abdullah b. Muslim. *Edebu'l-Kâtib*. thk. Ali Fâûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1988.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. 15. Cilt. Beyrut: Dâr Sadr, 2010.
- İbn Mücâhid, Ahmed b. Musa b. Abbâs. *Kitâbu's-Seb'ati fi'l-Kirâat*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1400/1980.
- İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. Ebî Yakup İshâk b. Muhammed. *el-Fihrist*. 2. Cilt. Beyrut: Dâru'l-M'arife, 1430/2009.
- İnce, Nazife Nihal. *Arap Dil İlimleri ile Tecvit Arasındaki Münasebet*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2018.
- Kâdî, Abdulfettâh. *Târîhu'l-Mushafi's-Şerîf*. Mısır: Mektebetu'l-Cundî, 2019.
- Kayravânî, Muhammed b. Cafer el-Kazzâz. *mâ yecûzu li's-Şâiri fi'z-zarûrati*. thk. Ramazan Abdut-tevvâb vd. Kuveyt: Dâru'l-Arabiyye, 1432/2011.
- Kaysî, Mekkî b. Ebî Tâlib. *er-Riâyetu li Tecvîdi'l-Kirâeti ve Tahkîk Lafzî't-Tilâveti*. Kurtuba: Mektebetu Kurtuba, 1425/2005.
- Koyuncu, Recep. "Kur'ân Eğitiminde Manzum Tecvit Geleneği: Cemzûrî ve Tuhfetu'l-Etfâl Adlı Manzum Eser". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (2017), 1054.

<https://doi.org/10.18505/cuid.304374>

Kur'ân'ı Kerim Meali. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2004.

Kurtubî, Abdulvehhâb b. Muhammed. *el-Muvaddah fi't-Tecvîd*. thk. Ğânim Kuddûrî Hamed. Ürdün: Dâr Ammâr, 1321/2000.

Kurtubî, Ebî Abdullah Ahmed b. Muhammed Ebî Bekir. *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Muhsin et-Türkî. 24. Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1437/2007.

Mahcûb, Fâtîme. *el-Mevsûatu'z-Zehbiyye li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye*. 19. Cilt. Kâhire: Dâr el-Ğad li'l-Arabî, 1413/1993.

Mer'aşlî, Muhammed Ebî Bekir. *Cuhdu'l-Mukil*. thk. Sâlim Kuddûrî Hamed. Ammân: Dâr Ammâr, 1429/2008.

Sa'd. Abdulhakîm. *Mecmûu'l-Mutün fi'l-Kirâati ve't-Tecvîd*. Medine: y.y., 1428/2007.

Sa'rân, Mahmûd. *İlmu'l-Lugati*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati, ts.

Saylan, Nesrişah. "Kiraat İlminde Hemze İle İlgili Bazı Vecihlerin İncelenmesi". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2019), 287. <http://dergipark.gov.tr/ihya>

Sehâvî, Alamuddîn. *Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkrâ*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Mekke: Mektebetu't-Turas, 148/1987.

Sellâm, Ebû Ubeyde el-Kâsım b. *Fedâilu'l-Kur'ân*. thk. Mervân el-Atiyye vd. Dimeşk: Dâr İbn Kesîr, 1415/1995.

Sezgin, Fuat. *Târihu't-Turâsi'l-Arabî*. çev. Mahmûd Fehmî, Hicâzî 10. Cilt. Suudi Arabistan: Câmi'atu'l-Melik Sûûd, 1411/1991.

Sîbeveyh, Ebî Bişr Amr b. Osman b. Kanber. *Kitâbu Sîbeveyh*. thk. Abdusselâm Muhammed b. Hârûn. 5. Cilt. Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 1402/1982.

Sicistânî, Ebû Dâvûd b. Eş'as. *Sünen Ebî Dâvud*. nşr. Salih b. Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim eş-Şâyh. 2. Cilt. Riyad: Dâru's-Selam, 1420/1999.

Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şayb Arnaût-Mustafa Şeyh Mustafa. 2. Cilt. Dimaşk: Müessesetu'r-Risâle, 1429/2008.

Şahin, Abdussabûr. *el-Kirâatu'l-Kur'âniyye fi dav'i İlmi Luğati'l-hadis*. Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 2009.

Şîrâzî, Nasr b. Ali b. Muhammed ebî Abdullah. *el-Mûdah fi Vücûhi'l-Kirâat ve İlelihe*. thk. Ömer Hamdân el-Kubeysî. Mekke: el-Cemâ'atu'l-Hayriyye li tahfîzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1414/1993.

Şelebî, Abdülfettâh İsmail. *el-İmâle fi'l-Kirâat ve'l-lehecâti'l-Arabiyye*. Dâr Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1429/2008.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf vd. 8. Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1415/1994.

Tâşköprîzâde, Ahmed b. Mustafa b. Halil. *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde*. 3. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1405/1985.

- Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. *Câmiu't-Tirmizi*. nşr. Muhammed b. Sâlih er-Râcihî. 2. Cilt. Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- Yavuz, Hasan Hüseyin. "Âsım Kıraatinin Senedi ve Şu'be Hafs Rivayetlerinin Temellendirilmesi". *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 12 (2020), 106. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baid/issue/58857/747173>
- Yener, Muazzam. *Tefsirlerde Kıraat Farklılıkları (Semîn el-Halebî Özelinde)*. İstanbul: Ark Yayınları, 2023.
- Yılmaz, Oğuz. "Türk İslâm Edebiyatında Manzûm Tecvîdler." *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* 3/14-17 (2015), 82. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/907710>
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr 'ala't-Tabakâti ve'l-'Asâr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf vd. 2. Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1408/1988.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyni. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*. Kuveyt: y.y., 1982.
- Zerkeşî, Bedreddîn. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4. Cilt. Kâhire: Dâru't-Turâs, 1404/1984.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhîlu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. 2. Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1433/2012.

Summary

In Asr al-Saadet, it was used with the words tahbīr, tertil, tezyin and tahsīn, which are the equivalents of tajwid that will evoke its current meaning. In the sources, it is recorded that Abdullah b. Mas'ūd (d.32/653) and Hz. Ali b. Abī Tâlib (d.40/661) were the first to use the word tajwid. Both of these Companions had memorised the whole Qur'an and most of the Quraysh who transmitted qiraat after them quoted from them. It is narrated that when Hazrat 'Ali was asked about the meaning of the word " tertil " in the fourth verse of Surah Muzamzil, he replied as follows: "*Tertil* is to know the places of posture and to recite the letters in a tajweed manner." Abdullah b. Mas'ūd is reported to have said the following about the recitation of the Qur'ân: "*Read the Qur'an with tajweed and adorn it with a beautiful voice*". However, according to our findings, in the narration attributed to Ibn Mas'ūd, we see that the word "جودوا" is included as "جودوا" in al-Sijistānī's (d. 316/929) *Kitāb al-Masāhif* and Ibn al-Jazari's *al-Nashr*. Before the qiraats were classified and recorded, it was observed that the issues related to the science of tajweed were started in the first century of Hijri with Abu'l-Aswad al-Düelî (d. 69/688) and his student Yahya b. Ya'mer (d. 90/709), and it was seen that the letters' mahr, adjectives, shape, gesture and punctuation were started at that time. Khalil b. Ahmad al-Farāhidī (d. 170/787) mentioned the letters and their attributes in the introduction of his work *Kitāb al-Ayn*. Sībawayhi (d.180/796), who lived in the same period with him and was his contemporary, mentioned the subject of idğām in his work *al-Kitāb*. Therefore, it is understood that before the independent sources on tajwid were written, tajwid topics were discussed briefly under various headings in the sources on the science of qiraat. In the first quarter of the fourth century of Hijri, Abū Muzāhim al-Hāqānī wrote *al-Qasīdat al-Hāqāniyya* on tajwīd and this work went down in history as the first poetic work on tajwīd. Some of the later scholars did not cover the subject of tajwid, but they made works citing al-Hāqānī's work as evidence. Among these scholars, *al-Riāya li Tajwīd al-Kirāe wa Tahkīqī Lafđ al-Tilāwa* by al-Makkī b. Abī Tâlib (d.437/1045), *Urjūza fī Me-hâric al-Hurūf* by Ibn Atiyya al-Andalusī (d. 541/1147) , Abu'l-Fazl al-Râzī (d.606 /1210) *Kitāb fī't-Tajwīd'* Abu'l-Qāsim 'Abd al-Wahhab b. Muhammad al-Qurtubī's (d. 671/1273) *al-Mūdīh fī't-tajwīd*, each of them wrote their own works. In our research, tajwīd issues are discussed on the axis of "*Kasīdatu Abī Muzāhim al-Hāqānī ellatī Kālahe fī'l-Qurrā'i wa Husni'l-Adā*" written by Abū Amr al-Dānī on qiraat and tajwīd, and the methods and methods of the Qur'ān are tried to be explained on the basis of transmissions. With the findings we have obtained in our research, we have tried to bring up Abu Muzāhim al-Hāqānī's verse work titled *al-Rāiyya* in the way al-Dānī commented on his discourses on tertil, tahqīq, hūsn-ü adā, as well as issues such as teshil, imāla, fath and idğām, which he did not mention about tajwid. As far as can be seen, al-Dānī dealt with these terms in a systematic way by making use of previous Qiraat scholars and linguists. He drew attention to the importance of the proper pronunciation of the letters as a composition in words. He tried to demonstrate this by exemplifying it with verses and in this context, he emphasised the importance of the fact that if the Qur'an is not read correctly, some problems will occur in its meaning. Therefore, it is understood that al-Dānī was known for his skill in the field of qiraat and tajweed among the sciences he was engaged in and that he wrote many works in this direction that will shed light from the past to the future.